

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΙΤΟΥΛΗ-ΚΙΤΣΟΥ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1907-1914

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΟΛΚΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1997

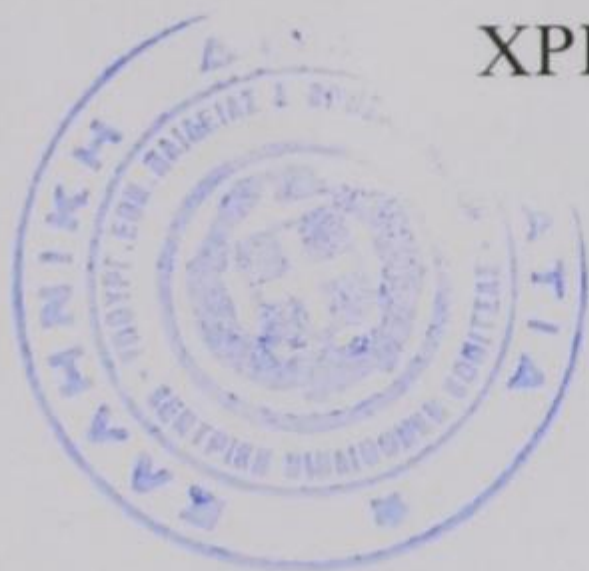
13/2

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1907-1914

Η διατριβή αυτή έχει εγκριθεί από το Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Την εισηγητική - συμβουλευτική επιτροπή αποτέλεσαν οι κύριοι Λεονταρίτης Γεώργιος, Κόντης Βασίλειος και Σβολόπουλος Κωνσταντίνος.

Η έγκριση διδακτορικής διατριβής υπό του Ιστορικού - Αρχαιολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών δεν υποδηλοί αποδοχή των γνώμων του συγγραφέως (Ν. 5343/32, άρθρ. 202, παραγρ. 2).

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΙΤΟΥΛΗ-ΚΙΤΣΟΥ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ <u>55963</u>
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ <u>10/9/2014</u>
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. _____

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1907-1914

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΟΛΚΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1997

ΧΡΕΙΡΑ ΠΡΟΤΥΠΟΝ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α. ΔΕΛΤΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Στον Άγγελο

ΟΙ ΠΑΙΔΕΥΟΜΕΝΟΙ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΝΟΜΟΛΟΓΗΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΚΑΙ ΤΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΠΙΣΤΕΜΟΝΑ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α. ΔΕΛΤΑ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α. ΔΕΛΤΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11 -14
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15-22
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	23-25
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ (ΚΕΦΑΛΑΙΑ Ι - V)	27-200
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΕΩΣ ΤΗΝ ΚΑΜΠΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ	29-41
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Ι	42-46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΘΕΩ- ΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (1907-1911).....	47-74
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙΙ	75-84
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡ- ΝΗΣΗΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΟΣ ΑΝΤΑ- ΓΩΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ (1908-1912).....	85-123
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙΙΙ	124-134
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV: Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1911 ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ	135-152
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙV.....	153-156

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΤΑΛΟΤΟΥΡΚΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ ΕΩΣ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ	157-191
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ V	192-200
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ (ΚΕΦΑΛΑΙΑ VI - XII)	201-453
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI: Ο ΠΡΩΤΟΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΛΒΑΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ	203-219
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VI	220-225
ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ	226
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII: ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ	227-269
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VII	270-276
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII: ΟΙ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΔΕΚΑΗΜΕΡΟ ΤΟΥ ΜΑΪΟΥ 1913 ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΚΡΗΞΗ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ..	277-310
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VIII	311-318
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IX: ΟΙ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	319-340
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ IX	341-343

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ: Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΑ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΑ ΕΔΑΦΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΧΑΡΑΞΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ.....	345-367
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Χ	368-375
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙ: ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΠΡΕΣΒΕΥ- ΤΙΚΗΣ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ.....	377-405
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΧΙ.....	406-412
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙΙ: ΟΙ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΤΗΣ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΣ	413-444
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΧΙΙ.....	445-453
ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ.....	454
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	455-459

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	463 - 470
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΑΡΧΕΙΩΝ	471
2. ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ	
ΣΤΗΝ ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ.....	471 - 477
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ	478 - 485
3. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ και ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	485
4. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ.....	487

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ΠΑΡΟΥΣΑ εργασία έχει ως αντικείμενο τη μελέτη των ελληνοαλβανικών σχέσεων μεταξύ των ετών 1907-1914, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μέσα στα πλαίσια των πολιτικών εξελίξεων στα Βαλκάνια. Σκοπός της είναι να επισημάνει τους βασικούς παράγοντες, που συνετέλεσαν στη δημιουργία αυτών των σχέσεων.

Ειδικότερα η μελέτη αναφέρεται στις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες, που επηρέασαν στο γεωγραφικό χώρο της Ηπείρου την ανάπτυξη και τη συμβίωση του ελληνικού και του αλβανικού πληθυσμιακού στοιχείου, τα οποία ήταν εκεί και τα πολυπληθέστερα. Ο καθορισμός και η ανάλυση των όρων συνύπαρξης των δύο στοιχείων στο χώρο αυτόν έχουν ιδιαίτερη σημασία, επειδή διαφωτίζουν ειδικότερα το πρόβλημα της διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης στους αλβανόφωνους ορθόδοξους χριστιανούς, που ανήκαν στο Μιλλέτ του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, και γενικότερα τη διαδικασία ανέλιξης του αλβανικού εθνικισμού, από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και εξής. Την ιδιαιτερότητα της εθνικής συνείδησης αυτών των χριστιανών προσδιόρισαν με διαφορετικά κριτήρια οι ελληνικές κυβερνήσεις και οι Αλβανοί εθνικιστές που αμφότεροι τους διεκδίκησαν ως μέλη της εθνικής τους κοινότητας. Προβάλλοντας ως επιχείρημα την αριθμητική υπεροχή καθενός από τα δύο εθνικά πληθυσμιακά στοιχεία στην Ήπειρο, και οι δύο πλευρές ήλπιζαν να επηρεάσουν τις αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων για την επικείμενη μετά τους βαλκανικούς πολέμους προσάρτηση της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος ή στην αλβανική επικράτεια, αντίστοιχα.

Η αμφισβήτηση γύρω από την περιοχή έληξε αρχικά με την προσάρτηση του τμήματος της Βορείου Ηπείρου, της σημερινής Νοτίου Αλβανίας, στο ανεξάρτητο αλβανικό κράτος, που σχηματίστηκε, όταν η Ιταλία και η Αυστρία υποστήριξαν τα σχετικά αιτήματα των Αλβανών εθνικιστών, για να εξυπηρετήσουν παράλληλα τα ιμπεριαλιστικά τους σχέδια στη Βαλκανική Χερσόνησο και στην Εγγύς Ανατολή, επιτυγχάνοντας και τη συγκατάθεση των άλλων Δυνάμεων, χάριν της ευρωπαϊκής ισορροπίας. Η ρύθμιση αυτή ίσχυσε οριστικά, παρά το ελληνικό αυτονομιστικό κίνημα, που οργανώθηκε την άνοιξη 1914 στη Βόρειο Ήπειρο.

Η γένεση του Βορειοπαιρωτικού ζήτηματος που προέκυψε προκάλεσε στις διάφορες φάσεις του, όπως ήταν φυσικό, μεγάλη ένταση στις ελληνοαλβανικές σχέσεις, ιδίως μετά την εναλλαγή κυριαρχίας στη Βόρειο Ήπειρο κατά τη διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων. Στη βάση του, το ζήτημα αυτό συνδέεται με το γενικότερο βαλκανικό πρόβλημα της μετατροπής ορισμένων περιοχών, με ανάμικτο πληθυσμό, σε εστίες συνεχούς προστριβής μεταξύ των ενδιαφερόμενων βαλκανικών εθνοτήτων, αφότου, μετά το σχηματισμό των εθνικών βαλκανικών κρατών τον 19ο αιώνα, κυριάρχησε στις σχέσεις τους το εθνικιστικό πνεύμα.

Με το ίδιο πνεύμα αντιμετωπίσθηκε, εκτός από μερικές εξαιρέσεις, από Έλληνες και Αλβανούς και το Βορειοπαιρωτικό ζήτημα, στα χρόνια μετά τη δημιουργία του, γεγονός που επηρέασε ως ένα βαθμό και την ιστορική έρευνα, η οποία ασχολήθηκε με αυτό.

Η σημασία για τις διαβαλκανικές σχέσεις του θέματος, το οποίο δεν είναι δυνατόν να γίνει σήμερα κατανοητό με όρους της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας του 19ου αιώνα, δικαιολογεί την ερευνητική προσπάθεια για μία επαναπροσέγγισή του, με τη συμβολή νέων ιστορικών στοιχείων.

Τα νέα ιστορικά στοιχεία, τα οποία επιχειρήσαμε να αξιοποιήσουμε στην παρούσα μελέτη, προέρχονται από τις εξής, κυρίως, αρχειακές πηγές:

- 1) Τα Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας.
- 2) Το Αρχείο Χειμάρρας και το Αρχείο "Ήπειρος Ελευθέρα", που περιλαμβάνονται στο Αρχείο Σπύρου Σπυρομήλιου και βρίσκονται στην κατοχή της "Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας Ελλάδος".
- 3) Το Αρχείο Σοφίας Εμπειρικού και το Αρχείο Γ. Δούμα, που βρίσκονται επίσης στην κατοχή της "Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας Ελλάδος".
- 4) Το Αρχείο Παναγιώτη Γ. Δαγκλή.
- 5) Το Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου.
- 6) Το Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών του τμήματος Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, από το οποίο εξετάσθηκε σε μικροφίλμς αρχειακό υλικό, προερχόμενο από τα Αρχεία των Υπουργείων Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας και της Αυστρίας.
- 7) Τα Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, από τα οποία ερευνήθηκε ανέκδοτο αρχειακό υλικό, σχετικό με το εξεταστικό έργο της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων κατά το 1913, και
- 8) Τα Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Γαλλίας, από τα οποία εξετάσθηκε ανέκδοτο αρχειακό υλικό της περιόδου 1913-1914.

Για την προσφορότερη αξιοποίηση των νέων αλλά και των γνωστών ήδη στοιχείων, τα οποία επανεξετάσθηκαν και αξιολογήθηκαν, καθώς επίσης και για την καλύτερη γενικότερα παρουσίαση του θέματος, η εργασία αυτή

διαιρέθηκε συνολικά σε δώδεκα κεφάλαια, με Εισαγωγή και Συμπεράσματα.

Με μια σύντομη αναδρομή στους Μεσαιωνικούς χρόνους και στην περίοδο της Τουρκοκρατίας κατ' αρχήν επιχειρείται στην Εισαγωγή η αποσαφήνιση του ιστορικού και κοινωνικού πλαισίου, μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών, κατά τρόπο καθοριστικό για τη μετέπειτα εξέλιξή τους μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα.

Στα πρώτα πέντε κεφάλαια της εργασίας εξετάζεται ακολούθως η διαδικασία ανάπτυξης των ελληνοαλβανικών σχέσεων από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους έως την έκρηξη των βαλκανικών πολέμων. Και ειδικότερα ερευνάται η πολιτική, την οποία υιοθέτησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις ως προς τους Αλβανούς, βάσει μιας αναθεώρησης των βασικών αρχών της από την καμπή του 19ου αιώνα και εξής. Διαπιστώνεται η αδυναμία εφαρμογής του προγράμματος της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, του οποίου την υλοποίηση επιδίωξε τότε η ελληνική πλευρά, με την αμφιλεγόμενη συνεργασία του Αλβανού πολιτικού Ισμαήλ Κεμάλ και λίγων Αλβανών αρχηγών. Υπογραμμίζονται επίσης οι παράγοντες που οδήγησαν στην τελική αποτυχία του προγράμματος, οι οποίοι συνδέονται ιδίως με την ανάπτυξη του αλβανικού εθνικού Κινήματος, καθώς επίσης και με την αυξανόμενη διείσδυση στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο της Αυστρίας και της Ιταλίας, Δυνάμεων, οι οποίες και υποστήριζαν το Κίνημα αυτό, στα πλαίσια της ευρύτερης πολιτικής τους στα Βαλκάνια.

Στα επόμενα επτά κεφάλαια της εργασίας, τα οποία αποτελούν στην ουσία το δεύτερο μέρος της, εξετάζονται οι πολεμικές και διπλωματικές προσπάθειες της ελληνικής πλευράς για να παραχωρηθεί η Ήπειρος στην Ελλάδα από τις Μεγάλες Δυνάμεις, μετά την ανακίνηση του Αλβανικού ζητήματος από την Αυστρία κατά τους βαλκανικούς πολέμους 1912-1913. Επισημαίνεται ιδιαίτερα η πολιτική την οποία ακολούθησε η κυβέρνηση Βενιζέλου, κρατώντας τη γραμμή της ουδετερότητας μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών συνασπισμών, της Entente και της Τριπλής Συμμαχίας, σύμφωνα με τις προτεραιότητες που επέβαλλε, κατά την κρίση της, η ικανοποίηση των εθνικών συμφερόντων στο σύνολό τους, ενόψει της αναμόρφωσης του χάρτη των Βαλκανίων.

Στα κεφάλαια αυτά ερευνάται παράλληλα η τακτική των ελληνικών φορέων και η εντατικοποίηση της ελληνικής προπαγάνδας στα κατεχόμενα από τον ελληνικό στρατό εδάφη, πριν και μετά την άφιξη της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων σ' αυτά το φθινόπωρο 1913.

Η τακτική αυτή είχε ως σκοπό να επηρεάσει τη στάση των Αλβανών, ώστε να μην εναντιωθούν στην εκτέλεση του ελληνικού εθνικού προγράμματος και, γενικότερα, να προετοιμάσει τον πληθυσμό της αμφισβητούμενης ζώνης έτσι ώστε να πείσει την επιτροπή, με διάφορες εκδηλώσεις του, για την ελληνικότητα της περιοχής την οποία θα εξέταζε.

Στις εργασίες της επιτροπής αυτής αφιερώνεται ειδικότερα το τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας. Σ' αυτό υπογραμμίζονται και πάλι οι τάσεις και οι ιδιαιτερότητες στη στάση των διαφόρων κοινωνικοπολιτικών ομάδων των Αλβανών, κατά την κρίσιμη για το μέλλον τους εκείνη στιγμή, και επίσης οι παράγοντες που συνετέλεσαν στην τελική αποτυχία των ελληνικών προσπαθειών για μια ευνοϊκή λύση του Ηπειρωτικού ζητήματος.

Οφείλω να εκφράσω και από εδώ τις ευχαριστίες μου σε όλους εκείνους, οι οποίοι με βοήθησαν με οποιονδήποτε τρόπο να ολοκληρώσω την εργασία μου. Προπάντων ευχαριστώ τον σεβαστό καθηγητή κ. Γεώργιο Β. Λεονταρίτη, κοντά στον οποίο είχα μια γόνιμη μαθητεία κατά την παρακολούθηση εκ μέρους του της μελέτης αυτής, σε όλες τις φάσεις της σύνθεσής της. Ευχαριστώ επίσης την καθηγήτρια της Ιστορίας Νεοτέρων Χρόνων του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Ελευθερία Ι. Νικολαΐδου, γιατί μου υπέδειξε να χρησιμοποιήσω βιβλιογραφικό υλικό προερχόμενο από τις βιβλιοθήκες του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και της Εταιρίας Ηπειρωτικών Μελετών, το οποίο υπήρξε χρήσιμο για την εργασία μου. Ευχαριστώ επίσης και τον καθηγητή της Ιστορίας Νεοτέρων Χρόνων του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Βασίλειο Κόντη για το βιβλιογραφικό υλικό που έθεσε στη διάθεσή μου.

Θερμές ευχαριστίες επίσης οφείλω στην καθηγήτρια της Ιστορίας Νεοτέρων Χρόνων του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Δόμνα Βισβίζη-Δοντά για τη βοήθειά της κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, του οποίου ήταν τότε Διευθύντρια, καθώς και το προσωπικό του ίδιου Αρχείου.

Ευχαριστώ ακόμα τον Διευθυντή της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος κ. Ιωάννη Μαζαράκη, γιατί μου επέτρεψε να ερευνήσω και να φωτογραφίσω πολυτιμότεο αρχειακό υλικό για την εκπόνηση της εργασίας μου από το Αρχείο Σπύρου Σπυρομήλιου, καθώς επίσης και την Υπεύθυνο του Ιστορικού Αρχείου της Εταιρίας κ. Ζένια Δάλλα. Τέλος ευχαριστώ την κ. Βαλεντίνη Τσιλίκα, Υπεύθυνο του Ιστορικού Αρχείου του Μουσείου Μπενάκη, και τους Διευθυντές καθώς και το προσωπικό των Γενικών Αρχείων του Κράτους, της Βιβλιοθήκης της Βουλής και της Μπενακείου Βιβλιοθήκης.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζω προς τους καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών για την εξέταση της διατριβής μου και τις κρίσεις τους γι' αυτήν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΣΥΝΥΠΙΑΡΞΗ Αλβανών και Ελλήνων στον Ηπειρωτικό χώρο ανάγεται στους μεσαιωνικούς χρόνους. Κατά τους χρόνους αυτούς, η ζωή των Αλβανών, που δεν είχαν ακόμα ανεπτυγμένο εθνικό αίσθημα, είχε διαμορφωθεί αφενός κάτω από την επίδραση της βυζαντινής Διοίκησης και Εκκλησίας, των οποίων η δικαιοδοσία είχε επεκταθεί πολύ βορειότερα από τον κόλπο του Αυλώνα¹, και αφετέρου υπό την επιρροή των ιταλικών κρατιδίων αφού αυτά είχαν διεισδύσει στο βορειότερο τμήμα της σημερινής Αλβανίας, καθώς και της Εκκλησίας της Ρώμης.

Η Καθολική Εκκλησία είχε αρχίσει εκεί την προσηλυτιστική της δραστηριότητα (τέλη του 11ου αιώνα) μετά τη μεταβίβαση σ' αυτήν της εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας του θέματος του Ιλλυρικού από την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως (8ος αιώνας), και επέβαλε την παρουσία της στο ίδιο τμήμα κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας.

Η διττή επιρροή που υπέστησαν οι Αλβανοί, με αποτέλεσμα, μακροπρόθεσμα, τη διαίρεσή τους σε καθολικούς χριστιανούς στο Βορρά και σε ορθοδόξους στο Νότο, καθώς και η πολλαπλότερη διαφοροποίησή τους, από θρησκευτική άποψη, μετά την τουρκική κατάκτηση και τη διάδοση του μουσουλμανισμού, είχαν μελλοντικά αρνητικές επιπτώσεις στην εθνική αλβανική Κίνηση².

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας η πληθυσμιακή σύνθεση της Βαλκανικής παρουσίασε σημαντικές μεταβολές, εξαιτίας του εξισλαμισμού, των αναγκαστικών μετατοπίσεων, των μετακινήσεων του πληθυσμού για λόγους οικονομικής ανάγκης, και εξαιτίας, τέλος, των μεταναστευτικών κινήσεων. Οι μεταναστεύσεις άλλαξαν, σταδιακά, χαρακτήρα από τον 18ο αιώνα, γεγονός το οποίο συνδεόταν με την αναζωογόνηση των εμπορικών σχέσεων προς τη Δύση και την οικονομική αναδιάρθρωση του χώρου των Βαλκανίων³.

Οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που κυοφορήθηκαν κατά το ίδιο διάστημα, προετοίμασαν την εθνική χειραφέτηση των βαλκανικών λαών τον 19ο αιώνα. Οι σημαντικότερες από αυτές ήταν: η κακοδιοίκηση και η μεγαλύτερη εξαθλίωση των χωρικών μετά την εξάπλωση των τσιφλικιών (μέσα του 18ου αιώνα), αποτέλεσμα των τότε οικονομικών αλλαγών και της σταδιακής εκτροπής του στρατιωτικού φεουδαρχικού τιμαριωτικού συστήματος από τον 16ο αιώνα⁴, η εντονότερη αντίδραση στην αναρχία και η κινητικό-

τητα της βαλκανικής κοινωνίας. Η κινητικότητα αυτή είχε, επίσης, σχέση με τη μεταβολή της οικονομικής ζωής, ύστερα από την ανάπτυξη της Δύσης και τις πυκνότερες εμπορικές επαφές της με την Οθωμανική Επικράτεια.

Σημαντικό ρόλο έπαιξε στη νέα φάση της ζωής των βαλκανικών λαών η εμπορική τάξη, η οποία εμφανίσθηκε τότε με την ανάπτυξη του διαμετακομιστικού εμπορίου και της βιοτεχνίας, καθώς έγινε φορέας μιας νέας βαλκανικής εθνικής ιδεολογίας⁵, επηρεασμένη από το δυτικό Διαφωτισμό και προσανατολισμένη προς την εγκαθίδρυση σύγχρονων μορφών πολιτικής οργάνωσης στην περιοχή.

Έως τότε, με συνεκτικό δεσμό τη χριστιανική πίστη και την αναγωγή στο ιστορικό παρελθόν τους, οι βαλκανικές εθνότητες είχαν διατηρηθεί χάρις στη συμβολή του Ορθόδοξου Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως⁶. Καθώς το Πατριαρχείο αποτελούσε τον μόνο ενοποιητικό και συγκεντρωτικό θεσμό συνοχής των ορθοδόξων, θα διαδραμάτιζε πρωταρχικό ρόλο στην πνευματική και πολιτική ζωή των Βαλκανίων. Απώτερες επιδιώξεις του Πατριαρχείου ήταν η εδραίωση της Ορθοδοξίας και η ηθική διαπαιδαγώγηση του πληρώματός του σε πρώτη φάση, ώστε να συντελεσθεί η αναγέννηση μιας οικουμενικής και πολυεθνικής Χριστιανοσύνης, που θα αποτελούσε έναν τύπο ανασύστασης της Βυζαντινής Ορθοδοξίας. Οι χριστιανοί των Βαλκανίων, τους οποίους το Πατριαρχείο φιλοδοξούσε να επηρεάσει προς την κατεύθυνση αυτή, ζούσαν μέσα στις συνθήκες που προδιέγραψε γι' αυτούς η ένταξή τους στο Μιλλέτ της δικαιοδοσίας του, σύμφωνα με τη νομική-θρησκευτική διάρθρωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και τη βασική κοινωνική διαίρεση του πληθυσμού της σε χριστιανούς και μουσουλμάνους που η ένταξη αυτή συνεπαγόταν.

Οι δύο ομάδες είχαν διαφορετική κοινωνική και εκπαιδευτική οργάνωση, και επίσης διαφορετικούς προσανατολισμούς, τους οποίους προκαθόριζε ως ένα βαθμό το ιστορικό παρελθόν τους⁷. Οι χριστιανοί των περισσότερων βαλκανικών εθνοτήτων, κάτω από την επιρροή των συγκεκριμένων δομών εξουσίας του Πατριαρχείου, που είχαν και αρνητικές επιπτώσεις, ως ένα σημείο, για την κοινωνική και εθνική τους εξέλιξη⁸, διαμόρφωσαν μια ιδιότυπη θρησκευτική συνείδηση στο πέρασμα των αιώνων, και μέχρι τουλάχιστον τον 19ο αιώνα, οπότε και άρχισε η εθνική τους αφύπνιση. Μέσω των εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών μηχανισμών που είχε στον έλεγχό της η Μεγάλη Εκκλησία, ιδίως από τα μέσα του 17ου αιώνα, όταν άρχισε η πρώτη αθρόα αύξηση των ελληνικών σχολείων, επιβλήθηκαν σε πολλούς από αυτούς η ελληνική γλώσσα και, ως ένα βαθμό, η ελληνική πολιτισμική κληρονομιά⁹.

Τα δευτερογενή εθνικά κινήματα των βαλκανικών λαών, που αναπτύχθηκαν πριν ακόμα εκδηλωθεί η εθνική αλβανική Κίνηση, ήταν ανομοιογενή, και αντανακλούσαν το κοινωνικό περιβάλλον και την κουλτούρα μέσα από την οποία προέρχονταν¹⁰. Η διαδικασία ωρίμανσης της εθνικής συνεί-

δησης των αντίστοιχων εθνοτήτων παρουσίασε εξάλλου ποικίλες διαφοροποιήσεις έντασης και σταθεροποίησης¹¹.

Η εθνική αφύπνιση των Αλβανών καθυστέρησε περισσότερο, σε σχέση με εκείνη των άλλων λαών της Βαλκανικής, και τοποθετείται συνήθως στο τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα, όταν η ένοπλη αλβανική δράση μετά το Συνέδριο του Βερολίνου εγκολπώθηκε το αίτημα της αυτονομίας, λίγο μετά την πρώτη εμφάνιση της αλβανικής εθνικής λογοτεχνίας¹².

Κατά τους προηγούμενους χρόνους τα κινήματα των Αλβανών ήταν αποσπασματικά και χωρίς μαζικό χαρακτήρα. Η επίδραση εξάλλου που άσκησε στην προετοιμασία της εθνικής τους αφύπνισης ο σχηματισμός των δύο αλβανικών ημιαυτόνομων ηγεμονιών των Μπουσάτι της Σκόδρας και του Αλή πασά των Ιωαννίνων, στο δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα¹³, δεν πρέπει να υπερεκτιμηθεί, αν και ο σχηματισμός αυτός αποτελεί σταθμό στην ιστορία της εθνικής τους ενοποίησης.

Σοβαρότεροι λόγοι της ιδιοτυπίας και της καθυστέρησης, οι οποίες σημειώθηκαν στην πρόοδο του αλβανικού εθνικού Κινήματος, είναι δυνατόν να θεωρηθούν: η κλειστή, παραδοσιακή πατριαρχική οργάνωση των Αλβανών, η προσκόλλησή τους στις στενότερες έννοιες-σύμβολα αλληλεγγύης, όπως η πατριαρχική φυλή και η θρησκευτική κοινότητα, η πολλαπλή διαίρεσή τους – φυλετική, θρησκευτική και κοινωνική –, η έλλειψη ενός ενιαίου συστήματος εθνικής παιδείας και η απομόνωση της σημερινής Αλβανίας, στα βορειότερα ιδίως τμήματα, με τις πολλές ορεινές περιοχές¹⁴.

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας οι Αλβανοί ζούσαν αρχικά ανάμικτα, μαζί με πληθυσμιακές ομάδες των γειτονικών βαλκανικών λαών, στα εδάφη του Εγιαλέτ της Ρούμελης που περιέκλειαν και τη σημερινή Αλβανία και την Ήπειρο σύμφωνα με τη διοικητική διαίρεση που προτίμησαν οι Τούρκοι, για να αποτρέψουν το ενδεχόμενο ενός κοινού επαναστατικού κινήματος των βαλκανικών εθνοτήτων. Η τουρκική Διοίκηση πίστευε ότι η συμφωνία για την οργάνωση ενός τέτοιου κινήματος θα ήταν δύσκολη, εφόσον περισσότερες εθνότητες θα διεκδικούσαν τις ίδιες περιοχές, των οποίων άλλωστε ο συνοριακός καθορισμός θα ήταν δύσκολος, εξαιτίας της πληθυσμιακής ανάμιξης¹⁵. Μετά το 1864 και τις διοικητικές αλλαγές που επέβαλε τότε η Πύλη, οι Αλβανοί ήταν εγκατεστημένοι μέσα στα όρια τεσσάρων βιλαετιών – του Μοναστηρίου, των Ιωαννίνων, του Κοσσόβου και της Σκόδρας¹⁶ – μαζί με Σέρβους και Βουλγάρους, ειδικότερα στα βόρεια διαμερίσματα, μαζί δε με Έλληνες, Βουλγάρους, Βλάχους, λίγους Αθίγγανους και Εβραίους στα νοτιότερα. Στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, ύστερα από εθνολογικούς μετασχηματισμούς αιώνων και με όριο τον ποταμό Γενούσο, οι Αλβανοί διακρίνονταν τότε από φυλετική άποψη σε Γκέγκηδες, καθολικούς χριστιανούς και μουσουλμάνους ορθόδοξους σοφτάδες κατά το θρήσκευμα στο Βορρά, και σε Τόσκηδες, ορθόδοξους χριστιανούς και μουσουλμάνους,

οπαδούς της αίρεσης του μπεκτασισμού, στο Νότο, στο χώρο δηλαδή του βιλαετίου Ιωαννίνων, του οποίου τα όρια αντιστοιχούσαν κατά την περίοδο που μας ενδιαφέρει προς εκείνα της Ηπείρου. Μεταξύ τους είχαν οι Αλβανοί σημαντικές διαφορές στα ήθη και έθιμα, στη διάλεκτο και στην κοινωνική οργάνωση.

Ο συχνά εξωτερικός χαρακτήρας του εξισλαμισμού στο βαλκανικό χώρο κατά την Τουρκοκρατία ερμηνεύεται, συνήθως, από το γεγονός ότι δεν υπήρξε το αποτέλεσμα θρησκευτικής προτίμησης, αλλά προκλήθηκε μάλλον από τη δεινή θέση των υποδούλων και την επιθυμία τους να εξισωθούν με τους κατακτητές, απολαμβάνοντας τα προνόμιά τους. Είχε δε ο χαρακτήρας αυτός ως συνέπεια να διαδοθεί στα Βαλκάνια η λαϊκότερη, σε σχέση με το σουννιτικό δόγμα, μορφή της μουσουλμανικής θρησκείας, η οποία διακρινόταν για το θρησκευτικό συγκρητισμό δοξασιών και λατρευτικών στοιχείων, και την ανοχή της προς τις άλλες θρησκείες.

Στην ίδια περιοχή ο εξισλαμισμός¹⁷ είχε αρχίσει αμέσως μετά την κατάκτηση, αλλά τα σχετικά πιεστικά μέτρα των Τούρκων εναντίον των χριστιανών της Σερβίας, Αλβανίας και Βουλγαρίας αποκορυφώθηκαν, αφότου έγινε σουλτάνος ο Μουράτ ο Δ' (1623-1640), από αντίδραση προς την προπαγανδιστική δράση των καθολικών ταγμάτων στα εδάφη της Αυτοκρατορίας.

Ειδικότερα στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο η διάδοση του μουσουλμανισμού δεν έγινε ομοιόμορφα, με αποτέλεσμα να σχηματισθούν συμπαγείς ή και μεταβατικές ζώνες μουσουλμανικού πληθυσμού¹⁸. Σταδιακά, με την επικράτηση της νέας θρησκείας αντιπροσωπεύθηκαν στην Αλβανία όλα σχεδόν τα μοναχικά μουσουλμανικά τάγματα, που είχαν διαμορφωθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μεταξύ τους ιδιαίτερη σημασία για την εξέλιξη των Αλβανών απέκτησε το τάγμα των μπεκτασίδων, που έκανε την εμφάνισή του στην περιοχή, μεταξύ του τέλους του 16ου και των αρχών του 17ου αιώνα. Κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του Αλή πασά ο μπεκτασισμός διαδόθηκε περισσότερο στο νότιο τμήμα της σημερινής Αλβανίας. Οι μπεκτασίδες υποστήριξαν την εθνική αλβανική Κίνηση¹⁹, σε αντίθεση με τα άλλα μουσουλμανικά τάγματα, και πολλοί από τους τεκέδες τους εξελίχθηκαν σε σημαντικές εστίες διάδοσης των εθνικών ιδεών²⁰.

Η μαζική επέκταση της μουσουλμανικής θρησκείας ξεκίνησε από τη Βόρειο Αλβανία και συνεχίσθηκε εκεί μέχρι τον 19ο αιώνα παρά τα ανασταλτικά μέτρα που πήρε η Καθολική Εκκλησία. Μικρό ποσοστό του πληθυσμού της κατέφυγε στη λύση του κρυπτοχριστιανισμού ή και ακόμα ασπάσθηκε την ορθοδοξία. Ιδιαίτερα καταλυτική ήταν η επέκταση του μουσουλμανισμού στη Μέση Αλβανία, όπου παρατηρήθηκε και η πιο αξιοσημείωτη περίπτωση κρυπτοχριστιανισμού στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, στο τμήμα της Σπαθίας, τόπο συνάντησης και σύγχυσης της επιρροής των δύο χριστιανικών Εκκλησιών²¹. Τέλος, στη σημερινή Νότιο Αλβανία και στην Ήπειρο, η

δραματική αλλαγή στο συσχετισμό μουσουλμάνων και χριστιανών σημειώθηκε μόνον από τον 18ο αιώνα, μετά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους και την υποταγή των χριστιανών, που είχαν ξεσηκωθεί κατά τη διάρκειά τους²².

Στην επικράτηση του μουσουλμανισμού βοήθησε και ο Αλή πασάς, επιχειρώντας την εγκατάσταση Αλβανών μουσουλμάνων σε περιοχές, στις οποίες ο πληθυσμός αντιστάθηκε στην επιβολή της κυριαρχίας του, όπως στο Σούλι και σε ορισμένα χωριά της Χειμάρρας, καθώς και σε πεδινές ζώνες, όπως στην περιοχή της Πρέβεζας²³. Από τις περιοχές αυτές διαδόθηκε κατόπιν η νέα θρησκεία σε μεγαλύτερη ακτίνα. Ο εξισλαμισμός συνεχίστηκε τέλος και μετά το θάνατο του Αλή πασά, ενώ κατά τον 20ό αιώνα σημειώθηκαν μόνον ατομικοί προσπλυτισμοί.

Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών, κατά κύριο λόγο στη ζώνη της Τοσκαρίας, διαμορφώθηκαν στην Τουρκοκρατία βάσει των κοινωνικοοικονομικών και ιδεολογικών διαφοροποιήσεων που συνεπαγόταν η κεντρική θρησκευτική διαίρεση σε μουσουλμάνους και χριστιανούς στην οθωμανική κοινωνία²⁴. Με τη διαίρεση αυτή οι ισχυρότεροι Αλβανοί που είχαν εξισλαμισθεί έγιναν μέλη της οθωμανικής Διοίκησης και της κυρίαρχης διευθυντικής μουσουλμανικής τάξης, και επίσης μεγάλοι ή μικροί γαιοκτήμονες. Κυρίως αυτοί οι γαιοκτήμονες ταυτίστηκαν στη συνείδηση των χριστιανών, ομογενών τους και μη, με την αυθαιρεσία και την τυραννία, αλλά επίσης και οι μουσουλμάνοι που αποτελούσαν τις ευρύτερες μάζες, εκτός των άλλων λόγων και επειδή επιδίδονταν στη ληστεία και στη λεηλασία, με αφορμή κάποτε και την καταστολή κάποιας ανταρσίας των “απίστων”.

Οι ορθόδοξοι Αλβανοί μαζί με τους αλλοεθνείς ομοδόξους τους ταυτίστηκαν με τα συμφέροντα και τους σκοπούς του Μιλλέτ, κατά τους πρώτους τουλάχιστον αιώνες, και οργανώθηκαν στις χριστιανικές κοινότητες. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να επεκταθεί ο βασικός θρησκευτικός διχασμός στον εκπαιδευτικό και πολιτιστικό τομέα²⁵, και να διευρυνθεί η διάσταση μεταξύ ορθόδοξων και μουσουλμάνων Αλβανών, καθώς οι περισσότεροι από τους πρώτους πέρασαν σταδιακά στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής. Στην εξέλιξη αυτή συνετέλεσαν συγκεκριμένα οι εξής παράγοντες: η εξοικείωση των Αλβανών χριστιανών με την ελληνική γλώσσα, την οποία μιλούσαν παράλληλα με τη μητρική τους αλβανική²⁶ με μεγαλύτερη ή μικρότερη ευχέρεια – κυρίως οι άνδρες και οι νέοι που είχαν συχνότερες καθημερινές επαφές με τους Έλληνες –, η φοίτησή τους, σε μικρό ποσοστό, από τον 19ο, κυρίως, αιώνα και εξής στα ελληνικά σχολεία, στα οποία έρχονταν σε κάποια επαφή και με την ελληνική πολιτισμική κληρονομιά, και η αφοσίωσή τους στο Πατριαρχείο, το οποίο κατά τους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας εξυπηρετούσε στην Ήπειρο την ελληνική πολιτική και την προπαγάνδα. Πολλοί από τους ορθόδοξους Αλβανούς διαμόρφωσαν και φιλελληνικά αισθήματα, ιδίως όσοι ζούσαν μαζί με ακμαίους ελληνικούς πληθυσμούς ή

κοντά σε κέντρα, στα οποία λειτουργούσαν σημαντικές ελληνορθόδοξες εκπαιδευτικές εστίες. Πρόκειται για τους ορθόδοξους Αλβανούς, τους οποίους οι ξένοι παρατηρητές χαρακτήριζαν Ελληνίζοντες ή Ελληνόφιλους-Γραικόφιλους Αλβανούς.

Η διαδικασία ανάπτυξης αυτών των αισθημάτων στους Αλβανούς χριστιανούς, στην εξέλιξή της, από τον 19ο αιώνα και εξής, όταν άρχισε να διασπάται η εθνοθηρησκευτική εικόνα για τον κόσμο που είχαν οι Αλβανοί, με τη διάδοση των εθνικών αλβανικών ιδεών μεταξύ τους, εμφανίσθηκε όχι τόσο ως το αποτέλεσμα ιδεολογικών εθνικών επιλογών, αλλά κυρίως ως συνέπεια της προσκόλλησής τους στην ιδέα της απελευθέρωσής τους από τη δουλεία με την υποστήριξη της Ελλάδας. Πολλοί από αυτούς από τα τέλη του ίδιου αιώνα προσχώρησαν στο φιλελεύθερο πολιτικό ρεύμα που είχε δημιουργηθεί στα αστικά κέντρα²⁷ του Ηπειρωτοαλβανικού χώρου. Στο ρεύμα αυτό, περισσότερο περιστασιακά, προσχώρησαν και ορισμένοι μουσουλμάνοι Αλβανοί – μεταξύ τους και ηγετικά εθνικά στελέχη, καθώς και όσοι είχαν φοιτήσει στα ελληνικά σχολεία – προτιμώντας μια συμμαχία με την Ελλάδα, παρά με τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις, που είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ίδιο χώρο. Ορισμένοι από τους μουσουλμάνους είχαν γίνει πράκτορες των ελληνικών κυβερνήσεων, υπηρετώντας ταυτόχρονα και τα συμφέροντα αυτών των Δυνάμεων.

Μετά τα κρίσιμα για τις ελληνοτουρκικές και ελληνοαλβανικές σχέσεις γεγονότα των ετών 1878-1881, η οργανωμένη αλβανική εθνική Κίνηση δεν μπόρεσε να προσελκύσει στις τάξεις της, ως ενεργά μέλη, τους Αλβανούς χριστιανούς, κατά το σημαντικότερο ποσοστό τους, για διάφορους λόγους, ενώ οι ελληνικές κυβερνήσεις άρχισαν να δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τα Ηπειρωτικά πράγματα, ασκώντας σ' αυτούς την ελληνική προπαγάνδα κάπως συστηματικότερα, μέσω των Μητροπόλεων, των σχολείων και των ελληνικών προξενείων, ώστε να μη βρει σ' αυτούς απήχηση ο αλβανικός εθνικισμός.

Συγκεκριμένες ενδείξεις για ανάλογες διαφοροποιήσεις στα αισθήματα και στις τάσεις των περισσότερων ορθόδοξων Αλβανών έχουμε ιδίως στην περίοδο μεταξύ των ετών 1908-1912, την οποία και εξετάζουμε. Τότε αναζωπυρώθηκε ο ελληνοαλβανικός ανταγωνισμός στην Ήπειρο, και το αλβανικό εθνικό Κίνημα ωρίμασε, κερδίζοντας σημαντικά ερείσματα μεταξύ ιδίως των μουσουλμάνων ομοεθνών τους. Οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, δεν πήραν μέρος στους αγώνες των εθνικιστών για τον προσδιορισμό της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας του αλβανικού έθνους και την εξασφάλιση σ' αυτό ανεξάρτητης πολιτικής οντότητας.

Στη στάση τους αυτή οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι επηρεάσθηκαν και από την τακτική που ακολούθησε, σε στενή συνεργασία με τις ελληνικές κυβερνήσεις, το Πατριαρχείο, το οποίο ενδιαφερόταν επίσης να διατηρήσει τους

αλβανόφωνους χριστιανούς υπό την ελληνική επιρροή, ώστε να μην αποσχισθούν από τη Μεγάλη Εκκλησία, σε μια περίοδο, κατά την οποία τα προνόμιά του και ο έλεγχος που ασκούσε κινδύνευαν γενικότερα να μειωθούν, εξαιτίας και της πολιτικής του εξοθωμανισμού των εθνοτήτων, που εφαρμόζαν τότε οι Νεότουρκοι.

Για την αντιμετώπιση του εθνικού αλβανικού Κινήματος οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι, στην πλειονότητά τους και μέσω των κοινοτικών εκπροσώπων τους, ακολούθησαν τις οδηγίες που απηύθυναν στο πλήρωμά τους οι κατά τόπους Μητροπόλεις, βάσει εγκυκλίων του Πατριαρχείου και σε συνεννόηση με τα ελληνικά προξενεία. Με τις εγκυκλίους αυτές το Πατριαρχείο απέτρεπε τους ορθόδοξους Αλβανούς να ενισχύσουν το Κίνημα σε οποιαδήποτε εκδήλωσή του, προωθώντας έτσι και τους στόχους της ελληνικής πολιτικής. Το γεγονός αυτό προσπαθούσαν να καταγγείλουν στους ορθόδοξους Αλβανούς οι μαχητικοί εθνικιστές, με τα μέσα που διέθεταν για να επικοινωνήσουν μαζί τους.

Η στάση αυτή των Αλβανών χριστιανών δεν πρέπει, εντούτοις, να ερμηνευθεί μονομερώς. Είναι δε δυνατόν να εκτιμηθεί σωστά, μόνο σε συσχετισμό με όλους τους σημαντικούς παράγοντες, που προσδιόριζαν το κοινωνικοϊστορικό περιβάλλον μέσα στο οποίο οι Αλβανοί αυτοί έζησαν, και ειδικότερα σε σχέση με τη λειτουργία του διχαστικού σχήματος χριστιανοί-μουσουλμάνοι μέσα στην οθωμανική κοινωνία, και την αναπαραγωγή του στις δομές του εθνικού αλβανικού Κινήματος, ως παράγοντα ανασταλτικού για τη συγκρότηση των Αλβανών σε ενιαίο εθνικό σώμα.

Από την αδυναμία αυτή του αλβανικού Κινήματος επιχείρησε να επωφεληθεί και το ελληνικό κράτος, ώστε να υλοποιήσει στην Ήπειρο την πολιτική του, η οποία αποσκοπούσε στην προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα, επιδιώκοντας για το λόγο αυτόν και την ολοκλήρωση του εξελληνισμού των αλβανόφωνων ορθοδόξων από το τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα και εξής, συστηματικότερα δε, από την επανάσταση των Νεοτούρκων. Ο εξελληνισμός αυτός, που είχε συντελεσθεί έως τότε, και σε κάποιο βαθμό, λόγω κυρίως της ιστορικής συγκυρίας, επιδιώχθηκε ιδίως μέσω των ελληνικών εκπαιδευτηρίων, τα οποία ήλεγχαν κατά κύριο λόγο το Πατριαρχείο, οι ελληνικοί Σύλλογοι και οι επιτροπές των κληροδοτημάτων που τα χρηματοδοτούσαν.

Ο ανταγωνισμός που δημιουργήθηκε μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων, δηλαδή των Αλβανών εθνικιστών αφενός και των Ελλήνων-Πατριαρχείου αφετέρου, επικεντρώθηκε, όπως ήταν φυσικό, γύρω από την Εκκλησία και το Σχολείο, καθώς οι Αλβανοί εθνικιστές αγωνίσθηκαν με όλα τα μέσα για να ανατρέψουν την εκπαιδευτική πολιτική της Πύλης, που – κατά παράβαση των όσων ίσχυαν για τους άλλους βαλκανικούς λαούς – απαγόρευε την ίδρυση αλβανικών σχολείων, ακόμα και μετά την κατοχύρωση

του δικαιώματος αυτού με τις διατάξεις του Τανζιμάτ²⁸. Στόχος των εθνικιστών ήταν να λειτουργήσουν στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο αλβανικά σχολεία, με γλώσσα διδασκαλίας την αλβανική, την οποία οι μαθητές θα έγραφαν με ένα αλφάβητο κοινής αποδοχής, ώστε να αποβεί αυτή όργανο διάδοσης της αλβανικής εθνικής ιδεολογίας μεταξύ όλων των Αλβανών και σημαντικός παράγοντας για την υλοποίηση της πολιτικής και πολιτιστικής τους ενοποίησης. Οι εθνικιστές επιζήτησαν επίσης και την ίδρυση μιας εθνικής αλβανικής ορθόδοξης Εκκλησίας, μέσα στους κόλπους της οποίας θα εκυοφορείτο ο αλβανικός εθνικισμός. Η εξέλιξη του ανταγωνισμού γύρω από το Σχολείο και την Εκκλησία και η τελική του έκβαση μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους αποτελούν τη βάση της ελληνο-αλβανικής διαμάχης στην Ήπειρο κατά την κρίσιμη αυτή περίοδο, και αποκαλύπτουν τις πραγματικές της διαστάσεις.

Οι προσπάθειες των Αλβανών εθνικιστών, οι οποίες είχαν και την υποστήριξη της προπαγάνδας των Μεγάλων Δυνάμεων και των γειτονικών βαλκανικών κρατών που ενδιαφέρονταν να διεισδύσουν στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, με την ανοχή της Τουρκίας, σημείωσαν κατ' αρχήν ελάχιστες επιτυχίες. Και κατά συνέπεια, μέχρι τη νεοτουρκική επανάσταση του 1908, για το εκπαιδευτικό σύστημα στην Αλβανία ίσχυσε το σχήμα το οποίο είχε καθιερωθεί από τα μέσα του 19ου αιώνα και προέβλεπε: 1ον, τη λειτουργία τουρκικών σχολείων, με γλώσσα διδασκαλίας την τουρκική για τους μωαμεθανούς Αλβανούς – τα σχολεία αυτά, σύμφωνα με τον Οργανικό Νόμο για τη δημόσια εκπαίδευση του 1869, ήταν δυνατόν να είναι δημόσια ή και ιδιωτικά, υπό την κυβερνητική εποπτεία²⁹ –, 2ον, τη λειτουργία ελληνικών σχολείων για όλους τους ορθόδοξους χριστιανούς, και 3ον, τη λειτουργία ξένων σχολείων, προτεσταντικών, καθολικών αυστριακών και ιταλικών λαϊκών, τα οποία είχαν ιδρυθεί, εν τω μεταξύ, στα κυριότερα κέντρα της Αλβανίας και της Ηπείρου³⁰.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

1. Δ. Ευαγγελίδη, *Οι Αρχαίοι Κάτοικοι της Ηπείρου και άλλα Μελετήματα 2* (Ιωάννινα, 1962), σελ. 9-11. Το όνομα 'Ηπειρος από τον 4ο αιώνα και εξής επικράτησε γενικά για τη δήλωση της περιοχής από τα βουνά Ακροκεραύνια έως τον Αμβρακικό κόλπο. Σχετικά βλέπε και Α. Καλογεροπούλου, "'Ηπειρος" στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Α', (Αθήνα, 1972), σελ. 152-170. Επίσης, Μ. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι, Χώρος, Διοίκηση και Πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, (Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1993), σελ. 4-5, όπου αναφέρονται διάφορες οριοθεσίες, που έχουν κατά καιρούς προταθεί για τον προσδιορισμό της περιοχής της Ηπείρου, και γίνεται λόγος για τις σχετικές προσπάθειες να αποδοθεί διαχρονική σημασία σε ένα σύνορο στρατιωτικό-διοικητικό, το οποίο ήταν συνδεδεμένο με παροδικούς πολιτικούς σχηματισμούς του ιστορικού παρελθόντος, για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας.

2. Ε.Ι. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση στις Μητροπολιτικές Επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα Τέλη του 19ου αιώνα και τις Αρχές του 20ού αιώνα*, (Ιωάννινα, 1978), σελ. 144, Α.Α. Vasiliev, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453*, (Αθήνα, 1954), σελ. 71-75. Βλέπε επίσης, Ε. Βρανούση, "Οι Όροι Αλβανοί και Αρβανίται και η Πρώτη Μνεία του Ομώνυμου Λαού της Βαλκανικής εις τας Πηγές του ΙΑ' αιώνας", στο *Σύμμικτα*, ΕΙΕ, Τόμος Β', (Αθήνα, 1970), σελ. 207-252.

3. Τ. Στοϊανovich, "Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος Έμπορος", στο Σ. Ασδραχά (επιμ.), *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, (Αθήνα, 1975), σελ. 294-345, Α. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Β', (Θεσσαλονίκη, 1964), σελ. 37-407, L. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, (New York, Chicago and London, 1958), σελ. 97-99.

4. Η. Inalcik, *Studies in Ottoman Social and Economic History* (London, 1985), σελ. 105-126 και 283-337. D. Kitsikis, *L' Empire Ottoman*, (Paris, 1985), σελ. 8-11, Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, (Seattle, Washington, 1977), σελ. 11-14, Ν. Σαρρή, *Οσμανική Πραγματικότητα. Συστημική Παράθεση Δομών και Λειτουργιών*, Τόμος Β', (Αθήνα, 1992), σελ. 54-114 και 117-157, Γ.Α. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος, από τα Τέλη του 18ου και τις Αρχές του 19ου Αιώνα*, (Μόσχα, 1963, μετάφραση εκ του ρωσικού), σελ. 16-18, Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 138-144, L. Mile, "Η Επέκταση του Συστήματος των Τσιφλικιών στα Αλβανικά Εδάφη (τέλη του ΙΗ' - αρχές του ΙΘ' αιώνα) ΙΙ, στο Σ. Ασδραχά (επιμ.), *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, σελ. 185-188.

5. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 139-154 και 222-225, Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Δ', (Θεσσαλονίκη, 1973), σελ. 155-236, και C.E. Black "Russia and the Modernisation of the Balkans", στο Charles and Barbara Jelavich, (επιμ.), *The Balkans in Transition Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, (Berkeley and Los Angeles, 1963), σελ. 186-187 και 191-196. Βλέπε επίσης, Στοϊανovich, "Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος Έμπορος", στο Σ. Ασδραχά (επιμ.), *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, σελ. 289-345.

6. Ν. Σβορώνου, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, 2, (Αθήνα, 1976), σελ. 44-48, D.A. Zakythinos, *The Making of Modern Greece from Byzantium to Independence*, (Oxford, 1976), σελ. 48 και εξής και σελ. 184-188, Κ. Τσουκαλά, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, ο Κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, (Αθήνα, 1979), σελ. 30-50, Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Β', (Θεσσαλονίκη, 1973), σελ. 134-314 και Τόμος Α', (Θεσσαλονίκη, 1973), σελ. 288-345. Βλέπε επίσης, Σαρρή, *Οσμανική Πραγματικότητα*, Τόμος Β', (Αθήνα, 1992), σελ. 420-453 και R.

Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, (Princeton, New Jersey, 1963), σελ. 117-118.

7. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 43 και 45-49.

8. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, σελ. 117-119 και 129-135.

9. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 223-225, και G. Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 126-130. Για το ρόλο της Εκκλησίας στην εθνική χειραφέτηση των Βαλκανίων βλέπε επίσης D. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, (Θεσσαλονίκη, 1966), σελ. 9-10.

10. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 66.

11. B.C. Shafer, *Faces of Nationalism*, (New York and London Harcourt Race, Jovanovich, 1972), σελ. 9 και 83-85. Βλέπε επίσης Π.Ε. Λέκκα, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία. Πέντε Υποθέσεις Εργασίας στην Ιστορική Κοινωνιολογία*, (Αθήνα, 1992), S. Woolf, *Ο Εθνικισμός στην Ευρώπη*, (Αθήνα, 1995), Ι.Δ. Δημάκη, *Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός και Εθνικισμός στη Νεότερη Ευρώπη*, Ιστορικό δοκίμιο, (Αθήνα, 1983), και Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, και Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*.

12. S. Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, (Princeton, N.J., 1967), σελ. 31 και 115, και Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 499 και εξής.

13. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 27-28 και 119-149.

14. J. Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, (London, 1930), σελ. 33-39, και Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 496-499.

15. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 26-27, και Σ. Παπαδόπουλου, *Σύντομη Ιστορία της Αλβανίας από το Μεσαίωνα ως τις Αρχές του 19ου Αιώνα*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, (Ιωάννινα, 1975), σελ. 43-44.

16. Ο νόμος περί βιλαετιών του 1864, που εφαρμόσθηκε στα πλαίσια των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, καθιέρωνε ένα διοικητικό σύστημα, το οποίο αποτελούσε συνδυασμό συγκεντρωτισμού και αποκέντρωσης και εξασφάλιζε κάποια τοπική εκπροσώπηση του πληθυσμού στη διοίκηση, με πλήρη εξάρτησή της στα ανώτερα επίπεδα λειτουργίας της από την Κωνσταντινούπολη. Το σύστημα αυτό αναθεωρήθηκε το 1867 και το 1871. Βλέπε R. Mantran, *Histoire de l'Empire Ottoman*, (Paris, 1989), σελ. 483-486, Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, σελ. 116-171, B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, (Oxford, 1961), σελ. 73-125. Βλέπε επίσης, Α. Βερέμη, "Οι Οθωμανικές Μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ)", στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΓ', (Αθήνα, 1977), σελ. 168-171, και Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 34-55.

17. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, σελ. 4, Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 116-117. Για τη διάδοση του μουσουλμανισμού βλέπε Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Β', (Θεσσαλονίκη, 1964), σελ. 44-45, Ε. Νικολαΐδου, *Οι Κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας (αρχές 18ου αιώνα - 1912)*, (Ιωάννινα, 1974).

18. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 25.

19. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 41-42.

20. P. Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, Wiesbaden, 1963), σελ. 99-111, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 13. Βλέπε επίσης, Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 124-125.

21. Νικολαΐδου, *Οι Κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας*, σελ. 15-30.

22. Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängig-

keitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 19-26, Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Δ', (Θεσσαλονίκη, 1973), σελ. 359-361, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 9.

23. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος από τα Τέλη του 18ου και τις Αρχές του 19ου Αιώνα*, σελ. 117, Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Δ', (Θεσσαλονίκη, 1973), σελ. 359-361.

24. Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 91-92.

25. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 498. Για το ρόλο των μπέηδων βλέπε Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 186-188. Στις αρχές του 20ού αιώνα, στο Νότο, οι χωρικοί αποτελούσαν τα 95% του πληθυσμού, και ήταν ενοικιαστές ή εργάτες στα κτήματα των μουσουλμάνων, κατά μεγάλο μέρος, γαιοκτημόνων, οι οποίοι κατείχαν τα 2/3 της καλλιεργήσιμης γης.

26. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1911, αρ. 17.007, 1912, Β/43,52,53, Β/52. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου / 13 Νοεμβρίου 1911, αρ. 748 / Διάφορα Συμπληρωματικά.

27. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 16, όπου γίνεται λόγος για φιλελληνικό πολιτικό ρεύμα μεταξύ των χριστιανών των αστικών κέντρων του Ηπειρωτοαλβανικού χώρου στην ίδια περίοδο, το οποίο συνδεόταν με τις φιλελεύθερες αστικές πολιτικές αρχές, που είχαν τότε διαδοθεί, και των οποίων η Ελλάδα αποτελούσε το πλησιέστερο γι' αυτούς πρότυπο. Τα ελληνικά έγγραφα της περιόδου, τα οποία προβάλλουν τις γνωστές ελληνικές θέσεις για τη διαμόρφωση ελληνικού εθνικού φρονήματος στους περισσότερους αλβανόφωνους χριστιανούς, υποστηρίζουν ότι τέτοιο φρόνημα διέθεταν όχι μόνον όσοι από αυτούς κατοικούσαν σε αστικά κέντρα, αλλά και σε πολλά χωριά, όπως στα αλβανόφωνα χριστιανικά χωριά της παραθαλάσσιας περιοχής του Δελβίνου και στα χωριά της Λιούντζης, στο κέντρο των οποίων λειτουργούσαν τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία. Βλέπε Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου / 13 Νοεμβρίου 1911, αρ. 748 / Διάφορα Συμπληρωματικά.

28. Η Πύλη είχε επιβάλει την απαγόρευση για την οργάνωση αλβανικών σχολείων και την κυκλοφορία αλβανικών βιβλίων και εντύπων, μετά τα πρώτα εθνικά αλβανικά κινήματα, ελπίζοντας να παρεμποδίσει την εθνική αφύπνιση των Αλβανών. Εφάρμοσε αυστηρά το μέτρο αυτό κατά το διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ του Συνεδρίου του Βερολίνου και της Επανάστασης των Νεοτούρκων, με ορισμένα μόνο διαλείμματα, κατά τη διάρκεια των οποίων, για να προσελκύσει τους Αλβανούς, επέτρεψε με τη μεσολάβηση ισχυρών Αλβανών να λειτουργήσουν λιγοστά αλβανικά σχολεία. Η απαγόρευση αυτή έπαυσε να ισχύει μετά την ανακήρυξη του τουρκικού Συντάγματος το 1908, αλλά και πάλι μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους η πολιτική των Νεοτούρκων, στον τομέα αυτόν, παρουσίασε παλινδρομήσεις. Βλέπε Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 498-509.

29. S. Skendi, "Beginnings of Albanian Nationalist and Autonomous Trends: Albanian League 1878-1881", στο *American Slavic and East European Review*, (XII, 1953), σελ. 225-226.

30. H. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich - Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen* (9, Wiesbaden 1971), σελ. 91-92, και σημ. 117, σελ. 44. Βλέπε επίσης, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 287, και Α. Καρτάλη, *Η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία και εν τοις Βαλκανίοις*, (Αθήνα, 1914), σελ. 15-35.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΕΩΣ ΤΗΝ ΚΑΜΠΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ Ελλήνων και Αλβανών πέρασαν σε νέα φάση, μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, από την ελληνική επανάσταση και μέχρι περίπου και τα μέσα του 19ου αιώνα, συνεχίσθηκε η έκρυθμη κατάσταση που είχε αρχίσει με τον πόλεμο μεταξύ του Αλή πασά και της Πύλης¹, σε μια περίοδο κατά την οποία το Ανατολικό ζήτημα είχε μεταβληθεί σε σημαντικό παράγοντα της ευρωπαϊκής πολιτικής, με αφορμή τις δύο πολιτικές κρίσεις που προκάλεσε η σύγκρουση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου². Η επιδείνωση των τουρκοαλβανικών σχέσεων, εξαιτίας, κυρίως, της δυσαρέσκειας των Αλβανών για τις τελευταίες εξελίξεις στην Ήπειρο, και την εφαρμογή της συγκεντρωτικής πολιτικής της Πύλης κατά το ίδιο διάστημα, είχε ως αποτέλεσμα πολλοί Αλβανοί αρχηγοί να ζητήσουν την υποστήριξη του γειτονικού ελληνικού κράτους για την πραγματοποίηση των πολιτικών τους σκοπών. Η στροφή αυτή των Αλβανών προς την Ελλάδα άνοιξε νέες προοπτικές στις ελληνοαλβανικές σχέσεις και, παρά τον ελληνοαλβανικό ανταγωνισμό, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για μίαν ελληνοαλβανική συνεννόηση.

Δεν έχει ακόμα διευκρινισθεί³ εάν η ιδέα της ελληνοαλβανικής συνεννόησης υπήρξε συστηματικός στόχος της ελληνικής πολιτικής στα χρόνια του Όθωνα. Οι ευνοϊκές, πάντως, συνθήκες για μια προσέγγιση μεταξύ των δύο λαών μεταβλήθηκαν κατά την τελευταία περίοδο της βασιλείας του, με τη μεταστροφή της τουρκικής πολιτικής και την υιοθέτηση κατευναστικής τακτικής απέναντι στους Αλβανούς το 1848⁴, όταν πλέον είχε λήξει το αλβανικό κίνημα του προηγούμενου χρόνου. Οι συμπάθειες των Αλβανών για την Ελλάδα από τότε περιορίστηκαν. Σ' αυτό συνετέλεσε η υποδαύλιση του θρησκευτικού φανατισμού των μουσουλμάνων εκ μέρους της Πύλης, μετά τη χειροτέρευση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, κατά την παραμονή του Κριμαϊκού πολέμου (1850).

Στα χρόνια της δεύτερης ελληνικής δυναστείας η ιδέα της ελληνοαλβα-

νικής ένωσης επανήλθε στο προσκήνιο της πολιτικής ζωής, κατά τη διάρκεια της Ανατολικής Κρίσης του 1875-1878⁵. Μετά την κήρυξη του ρωσο-τουρκικού πολέμου (Απρίλιος 1877), η ελληνική οικουμενική κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Κανάρη, με αφορμή τις στρατιωτικές και διπλωματικές εξελίξεις στα Βαλκάνια, καθώς και τα σχέδιά της για παρέμβαση στη γενικότερη σύρραξη, έκανε προτάσεις σύμπραξης σε Αλβανούς αρχηγούς για την οργάνωση κοινής επανάστασης στην Ήπειρο. Η προσέγγιση που ακολούθησε – ουσιαστικά είχε αρχίσει το 1876 με πρωτοβουλία του τότε πρωθυπουργού Αλέξανδρου Κουμουνδούρου – συνάντησε ανυπέρβλητες δυσκολίες.

Τις ανεπίσημες διαπραγματεύσεις με τους εκπροσώπους της ελληνικής κυβέρνησης στα Ιωάννινα, τον Ιούλιο 1877, και μετά στην Κωνσταντινούπολη, το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, ανέλαβαν μερικοί αρχηγοί του εθνικού αλβανικού Κινήματος, του οποίου η πρώτη εκδήλωση έγινε τότε με την υποκίνηση της Τουρκίας⁶, για να ματαιωθεί η παραχώρηση εδαφών της στην Ελλάδα και στο Μαυροβούνιο. Η τακτική που ακολούθησαν στην περίπτωση αυτή οι Αλβανοί εθνικιστές αποκάλυπτε τις προθέσεις τους να υλοποιήσουν τα σχέδιά τους για την πολιτική αυθυπαρξία της Αλβανίας με τη βοήθεια της Ελλάδας, εφόσον αυτή θα δεχόταν τους όρους που έθεταν, και εάν αποτύγγανε η συνεννόηση μαζί της, να στραφούν κατόπιν προς την Τουρκία, για τον ίδιο σκοπό.

Οι Αλβανοί αρχηγοί, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν μωαμεθανοί Τόσκηδες με επικεφαλής τον Αβδούλ μπέη Φράσερι, προκειμένου να ανταποκριθούν στην έκκληση της ελληνικής κυβέρνησης για την οργάνωση κοινού κινήματος ζήτησαν εκ των προτέρων τη συναίνεσή της για τη δημιουργία μιας αυτόνομης αλβανικής ηγεμονίας, που θα ήταν υποτελής στην Ελλάδα και θα συμπεριλάμβανε μέσα στα όριά της τη Μέση Αλβανία και την Ήπειρο.

Η ελληνική κυβέρνηση αντιπρότεινε στους Αλβανούς την ένωση Ελλήνων και Αλβανών σε ένα δυαδικό βασίλειο, ενώ ορισμένοι από τους εκπροσώπους της στις διαπραγματεύσεις υπέβαλαν και την ιδέα να ισχύσει, μέσα στα πλαίσιά του, και κάποιο σύστημα αυτοδιοίκησης για τις αλβανικές περιοχές μέχρι τον ποταμό Γενούσο. Την ελληνική πρόταση απέρριψαν οι Αλβανοί αρχηγοί, όχι μόνον επειδή διαφωνούσαν για το ζήτημα της οριοθέτησης των βορείων συνόρων του δυαδικού βασιλείου, αλλά και επειδή φοβόνταν μήπως απορροφηθεί ο λαός τους από τους Έλληνες, που ήταν περισσότερο ανεπτυγμένοι⁷.

Η ελληνοαλβανική προσέγγιση ματαιώθηκε οριστικά μετά την υπογραφή της ανακωχής της Αδριανουπόλεως (19 Δεκεμβρίου / 1η Ιανουαρίου 1878). Από τότε η στάση των Αλβανών εθνικιστών απέναντι στις ελληνικές προτάσεις έγινε περισσότερο αδιάλλακτη, καθώς αποκλειόταν πλέον ο κίν-

δυνος να εισβάλουν τα στρατεύματα της Ρωσίας, των γειτονικών βαλκανικών κρατών και της Ιταλίας στις περιοχές που κατοικούσαν Αλβανοί. Όταν τελικά ξεσηκώθηκαν μόνοι τους οι Έλληνες, απροετοίμαστοι, οι Αλβανοί πήραν και πάλι μέρος στην καταδίωξη των ελληνικών σωμάτων, αφού οι αρχηγοί τους εξετέλεσαν τις εντολές της τουρκικής Διοίκησης για τη στρατολογία των Αλβανών, μουσουλμάνων και χριστιανών.

Αφότου οι Αλβανοί εθνικιστές στράφηκαν προς την Τουρκία για την πραγματοποίηση των στόχων τους⁸, οι εξελίξεις της Ανατολικής Κρίσης έφεραν στο φως τη σοβούσα αντιπαράθεση του ελληνικού και του αλβανικού εθνικισμού στην Ήπειρο. Η Ελλάδα, χάρις στην έντονη διπλωματική της δραστηριότητα και τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή, αφού ενίσχυσε τη διαπραγματευτική της θέση με την παράταση των επαναστάσεων που είχε διοργανώσει στην Ήπειρο, στη Θεσσαλία, στη Μακεδονία και στην Κρήτη, και μετά την ανάκληση του ελληνικού στρατού από το τουρκικό έδαφος, αρχικά πέτυχε κάποια υποστήριξη των Δυνάμεων για τις εθνικές διεκδικήσεις που πρόβαλλε, επίσημα και ανεπίσημα⁹. Με τη συγκρότηση όμως της Κεντρικής αλβανικής επαναστατικής Επιτροπής της Κωνσταντινουπόλεως, υπό την προεδρία του Αβδούλ μπέν Φράσερι (μετά τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, 3 Μαρτίου 1878), καθώς και εκείνης του Συνδέσμου της Πρισρένης, λίγο μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (10 Ιουνίου 1878), οι Αλβανοί εθνικιστές ανέλαβαν να προετοιμάσουν, σε συνεργασία με τους Τούρκους, την τοπική αλβανική άμυνα στα εδάφη τα οποία ήταν πιθανόν να προσαρτηθούν στην Ελλάδα και στο Μαυροβούνιο¹⁰.

Ταυτόχρονα οι εθνικιστές ζήτησαν την παραχώρηση διοικητικής αυτονομίας από την Πύλη, με ποικίλα σχήματα, τα τολμηρότερα από τα οποία εξέφραζαν αιτήματα, κυρίως, των Νοτίων Αλβανών. Το σπουδαιότερο από αυτά ήταν να συμπεριλάβει η αυτόνομη Αλβανία στα εδάφη της τα βιλαέτια της Σκόδρας, του Κοσσόβου, του Μοναστηρίου και των Ιωαννίνων¹¹.

Η έντονη κινητοποίηση του νοτίου κλάδου του Συνδέσμου της Πρισρένης, κάτω από την καθοδήγηση του Αβδούλ Φράσερι, είχε ως επίκεντρο τις πόλεις Ιωάννινα και Αργυρόκαστρο. Εξαιτίας της κινητοποίησης αυτής, με τη συμμετοχή μέρους του αλβανικού μουσουλμανικού πληθυσμού στο Νότο¹², αλλά και λόγω της αντίδρασης των Αλβανών εθνικιστών, γενικότερα, ματαιώθηκε η παραχώρηση της γραμμής Πηνειού-Καλαμά στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου του Βερολίνου και μετά την αλλαγή της αγγλικής πολιτικής για το ζήτημα αυτό¹³. Η εξέλιξη αυτή υπήρξε σημαντική επιτυχία για την Τουρκία. Εντούτοις, η Πύλη, κάτω από την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων και υπό την απειλή ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, αναγκάστηκε τελικά να συμβιβασθεί με την απόφαση της δεύτερης Συνδιάσκεψης της Κωνσταντινουπόλεως (Φεβρουάριος - Μάρτιος 1881) για την

προσάρτηση της Θεσσαλίας – εκτός από την επαρχία της Ελασσόνας – καθώς και της Άρτας στην Ελλάδα. Η σχετική απόφαση εκτελέσθηκε με την υπογραφή της ελληνοτουρκικής συνθήκης του 1881.

Κατά την τελευταία φάση της Ανατολικής Κρίσης τα αλβανικά αιτήματα αυτονομίας υποστήριξε η αγγλική πολιτική με την πρότασή της για την ίδρυση μιας αυτόνομης Αλβανίας από τα τέσσερα βιλαέτια που αναφέρθηκαν, η οποία θα τελούσε κάτω από την επικυριαρχία του σουλτάνου και την προστασία της Ευρώπης¹⁴. Το αγγλικό σχέδιο, το οποίο πρότεινε την ίδρυση της Μεγάλης Αλβανίας, αποβλέποντας στο σχηματισμό ενός αντισλαβικού πυρήνα στα Βαλκάνια με τη συμμετοχή της, ικανοποιούσε τα όνειρα των Νοτίων, ιδίως, εθνικιστών. Το σχέδιο αυτό υποστηρίχθηκε, αρχικά, από ορισμένες Δυνάμεις, αλλά τελικά εγκαταλείφθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, μετά τη νέα πολιτική αλλαγή που έγινε στην Αγγλία με την άνοδο του Γλάδστωνα¹⁵.

Κατά το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από το Συνέδριο του Βερολίνου – κυρίως από το 1890 – μέχρι και το 1914, διευρύνθηκε στα Βαλκάνια και στην Εγγύς Ανατολή η διεξόδωση του ευρωπαϊκού καπιταλισμού, που υπήρξε το αποτέλεσμα των επεκτατικών τάσεων του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού της περιόδου¹⁶.

Κατά το ίδιο διάστημα αυξήθηκε η οικονομική και πολιτική εξάρτηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τα ανεπτυγμένα βιομηχανικά κράτη της Δύσης και ιδίως από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η εξάρτηση από αυτές έγινε μεγαλύτερη και στα μεμονωμένα βαλκανικά κράτη¹⁷, τα οποία επιδίωκαν τότε τον εκσυγχρονισμό τους, ενώ η πολιτική ηγεσία τους, σχεδόν παράλληλα, διαμόρφωνε πολιτικά προγράμματα για την προσάρτηση τμημάτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που εξασθενούσε¹⁸.

Το συνέδριο του Βερολίνου, με τις αποφάσεις του, πέτυχε τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ειρήνης, που είχε σοβαρά κινδυνεύσει, συμβιβάζοντας τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στο χώρο των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής. Η νέα ισορροπία που προέκυψε με τις αποφάσεις αυτές δεν ικανοποίησε τους βαλκανικούς λαούς, ενώ δυσαρέστησε και την Τουρκία που διαμελίσθηκε, κατά μεγάλο μέρος, στα ευρωπαϊκά εδάφη της.

Ιδιαίτερες συνέπειες θα είχε για τις εσωτερικές εξελίξεις στα Βαλκάνια η παραχώρηση στην Αυστρία της εντολής για την κατάληψη και τη διοίκηση της Βοσνίας, της Ερζεγοβίνης και του Νονίραζα, “αλύπτρων περιοχών” για τους Σλάβους, καθώς και η ματαίωση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου¹⁹.

Η προσπάθεια της ρωσικής διπλωματίας να αναπτύξει μίαν ανεξάρτητη και μονομερή επιρροή στη Βουλγαρία²⁰ είχε ως συνέπεια να περιέλθει, κατ’ αρχήν, η Σερβία στη σφαίρα της αυστριακής επιρροής και να στραφεί πρώτη προς τη Μακεδονία για την πραγματοποίηση των επεκτατικών σχεδίων της. Το ίδιο έκανε αργότερα και η Βουλγαρία, ιδίως μετά την ένωσή της

με την Ανατολική Ρωμυλία (1885), με σκοπό να ξαναζητήσει τα όρια της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Το αποτέλεσμα αυτών των προσανατολισμών ήταν να εξελιχθεί η πρώτη ελληνοβουλγαρική διένεξη σχετικά με τη βουλγαρική Εξαρχία (1870) στον αιματηρό Μακεδονικό αγώνα.

Ο αγώνας αυτός κράτησε μέχρι και τους βαλκανικούς πολέμους, με μια σύντομη διακοπή μετά την κήρυξη του τουρκικού Συντάγματος του 1908. Κατά την περίοδο αυτή, σε επίπεδο διαβαλκανικών σχέσεων, τις ελληνικές κυβερνήσεις απασχόλησαν κατ' αρχήν το Μακεδονικό και το Ρουμανικό ζήτημα. Το δεύτερο δημιουργήθηκε με τις προσπάθειες των εθνικιστικών κύκλων της Ρουμανίας να ελκύσουν στην εθνική τους ιδεολογία τους Κουτσόβλαχους της Μακεδονίας και της Ηπείρου, ώστε να τους διεκδικήσει μελλοντικά η Ρουμανία ως ρουμανικούς πληθυσμούς, με απώτερο σκοπό όχι να προσαρτήσει τα εδάφη στα οποία κατοικούσαν, αλλά να πετύχει σε αντάλλαγμα διάφορες παραχωρήσεις από τα άλλα βαλκανικά κράτη και τις Μεγάλες Δυνάμεις²¹. Εκτός από τα δύο παραπάνω ζητήματα, το ενδιαφέρον των ελληνικών κυβερνήσεων συγκέντρωσαν τότε το ζήτημα της Κρήτης και οι συνέπειες του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, ενώ το Αλβανικό πρόβλημα δεν αποτέλεσε γι' αυτήν αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής, μέχρι την τελευταία φάση του Μακεδονικού αγώνα.

Η αλβανική εθνική Κίνηση, μετά τη διάλυση του Συνδέσμου της Πρισρένης, συνέχισε τις δραστηριότητές της στον πολιτιστικό κυρίως τομέα, με πρωταρχικό σκοπό την εθνική αφύπνιση των λαϊκών αλβανικών στρωμάτων, και συνδέθηκε μέχρι την τελευταία περίοδο του Μακεδονικού αγώνα με τη βουλγαρική και ιδίως τη ρουμανική προπαγάνδα²².

Οι δύο τελευταίες κινήσεις βοήθησαν τους Αλβανούς εθνικιστές να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους. Κοινή όλων επιδίωξη, σε πρώτη φάση, ήταν να αποσπάσουν από την επιρροή του Πατριαρχείου τις ξενόφωνες χριστιανικές πληθυσμιακές ομάδες, τις οποίες διεκδικούσαν οι βαλκανικές εθνότητες ή τα κράτη που εκπροσωπούσαν οι κινήσεις, αντίστοιχα, ώστε οι ομάδες αυτές να αποτελέσουν αυτόνομα Μιλλέτ, με τη συναίνεση της Πύλης²³.

Παράλληλα με τους αγώνες των Αλβανών εθνικιστών για την πολιτιστική ανάπτυξη του λαού τους, μέχρι το 1905 σημειώθηκαν και ορισμένες τοπικές αλβανικές εξεγέρσεις, κυρίως στη Βορειοανατολική Αλβανία. Οι εξεγέρσεις αυτές είχαν ως στόχο τη ματαίωση των γενικότερων μέτρων της συγκεντρωτικής πολιτικής, που εφαρμόζε τότε η Πύλη²⁴, και ειδικότερα των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων που πρότειναν οι Δυνάμεις για τη Μακεδονία, στα διαμερίσματα της οποίας ζούσαν και πολλοί Αλβανοί (Κοσσόβου και Μοναστηρίου). Τα προγράμματα αυτά περιόριζαν τα προνόμια των Αλβανών και έκρυβαν γι' αυτούς τον κίνδυνο να περιέλθουν τα τμήματα της περιοχής αυτής, τα οποία οι ίδιοι επιδίωκαν να συμπεριληφθούν στο μελλοντικό

αλβανικό κράτος, κάτω από τον έλεγχο των ανταρτικών σωμάτων που έστειλαν τα γειτονικά βαλκανικά κράτη²⁵, ώστε αργότερα να απαιτήσουν την προσάρτησή τους.

Κατά το διάστημα 1905-1908 το πεδίο της επαναστατικής δραστηριοποίησης των Αλβανών μεταφέρθηκε στην Κεντρική και στη σημερινή Νότιο Αλβανία, με κύρια ακτίνα δράσης την πόλη και την περιοχή της Κορυτσάς²⁶. Η μετατόπιση αυτή φαίνεται ότι υποδήλωνε την πρόθεσή τους να δράσουν στις περιοχές κοντά στη Δυτική Μακεδονία, μετά την εντατικοποίηση του Μακεδονικού αγώνα, από το 1903, και ύστερα από τις πρώτες προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης για την αναδιοργάνωση των ελληνικών σωμάτων στην ίδια περιοχή, με αποτέλεσμα την επικράτησή τους σ' αυτήν από το 1907²⁷.

Η περιοχή της Κορυτσάς, στην οποία, όπως συμπεραίνουμε, εκτυλίχθηκε η επαναστατική δράση των Αλβανών κατά τη φάση αυτή, βρισκόταν στον ευαίσθητο γεωγραφικό χώρο, μέσω του οποίου επικοινωνούσε η Ήπειρος με τη Δυτική Μακεδονία, και σχετικά κοντά στο Μοναστήρι, έδρα του ομώνυμου βίλαετίου, στο οποίο και υπαγόταν διοικητικά. Έχοντας ως βάση το τελευταίο αυτό Μακεδονικό κέντρο, στην πόλη της Κορυτσάς είχαν εντείνει τη δραστηριότητά τους η αυστριακή, η αμερικανική προτεσταντική και η ρουμανική προπαγάνδα, σε συνεργασία με την αλβανική, από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Στην πόλη αυτή υπήρχε ανθηρή χριστιανική κοινότητα, που περιλάμβανε στους κόλπους της ορισμένους πλούσιους εμπόρους, αλβανόφωνους και ελληνόφωνους, μεταξύ των οποίων και χρηματοδότες των σημαντικών κληροδοτημάτων της κοινότητας, καθώς και λίγους ορθόδοξους Αλβανούς εθνικιστές, μερικοί από τους οποίους ζούσαν στο Βουκουρέστι, στη Σόφια και στις αλβανικές παροικίες της Αμερικής.

Εκτός από τον αλβανικό πληθυσμό της Κορυτσάς, στόχος των ίδιων κινήσεων είχαν γίνει και οι Αλβανοί στην πόλη του Ελμπασάν, που εξελίχθηκε από το Συνέδριο του Βερολίνου στο σημαντικότερο κέντρο του εθνικού αλβανικού Κινήματος. Η διάδοση των ιδεών του Κινήματος αυτού κατά το ίδιο διάστημα σημείωσε πολύ μικρότερη πρόοδο στην Κορυτσά, την οποία είχαν επιλέξει ως πρώτη έδρα των δραστηριοτήτων τους οι Αλβανοί εθνικιστές²⁸. Στην εξέλιξη αυτή συνετέλεσε η επιρροή της χριστιανικής κοινότητας της πόλης, η οποία, σύμφωνα με τις επικρατέστερες τάσεις που εξέφραζαν οι αντιπροσωπευτικές κοινοτικές αρχές της, βάσει των αποφάσεών τους, επιζητούσε τότε τη διατήρηση του ελέγχου του Πατριαρχείου, καθώς και της ελληνικής επιρροής στους χριστιανούς.

Η μυστική αλβανική επαναστατική επιτροπή, που επρόκειτο να κατευθύνει συστηματικότερα το νέο επαναστατικό αγώνα των Αλβανών, κυρίως στην περιοχή της Κορυτσάς, ιδρύθηκε στο Μοναστήρι το 1906, με σκοπό την απελευθέρωση της Αλβανίας. Μέλη της ήταν διανοούμενοι και ριζοσπά-

στες Αλβανοί εθνικιστές, που σχεδίαζαν να πολεμήσουν για την επιτυχία της επανάστασής τους εναντίον των Τούρκων και των Ελλήνων²⁹. Λίγους μήνες όμως μετά τις προπαρασκευαστικές ενέργειες³⁰ σταμάτησε σχεδόν η δράση των επαναστατών, αφού έγιναν από τους Τούρκους οι πρώτες συλλήψεις στο Μοναστήρι, όπου και έμεινε μικρός πυρήνας τους, όταν η έδρα της οργάνωσης μεταφέρθηκε στο Βουκουρέστι³¹.

Οι αγώνες της οργάνωσης αυτής ξανάρχισαν στην ίδια περιοχή την άνοιξη 1907, αφού εν τω μεταξύ είχε ενταθεί και η κινητοποίηση των ελληνικών σωμάτων στη Μακεδονία. Τα τελευταία όμως σχέδια των Αλβανών επαναστατών για την κατάληψη της Κορυτσάς ανατράπηκαν, λόγω της ανακήρυξης του Συντάγματος και της διάλυσης των σωμάτων που ακολούθησε³².

Σε όλο το διάστημα που μεσολάβησε από το Συνέδριο του Βερολίνου ο χριστιανικός πληθυσμός ειδικότερα κρατούσε παθητική στάση, εξαιτίας της πολύ βαριάς φορολογίας και γενικότερα της οικονομικής και κοινωνικής καθυστέρησής του. Στα νοτιότερα διαμερίσματα του βιλαετίου Ιωαννίνων, καταπιεστικά μέτρα της κυβέρνησης απέβλεπαν στη μείωση αυτού του πληθυσμού, και ιδίως του ελληνικού, επειδή σ' αυτόν μπορούσε να βρει ερείσματα οποιαδήποτε παρεμβατική πολιτική του ελληνικού κράτους, μετά τη ματαίωση της παραχώρησης της γραμμής Πηνειού-Καλαμά στην Ελλάδα και τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Μόνη συνεκτική δύναμη για τον πληθυσμό αυτόν αποτελούσαν τα ελληνικά προξενεία και η εκκλησιαστική οργάνωση με τις κατά τόπους Μητροπόλεις, οι οποίες όμως, σύμφωνα με μαρτυρίες των συγχρόνων, είχαν πολλές φορές ως διευθυντικά στελέχη τους πρόσωπα αδιάφορα και ιδιοτελή, ενώ οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν έδειχναν, μετά τις τελευταίες εξελίξεις, ουσιαστικό ενδιαφέρον για τα Ηπειρωτικά πράγματα³³.

Η ανεπάρκεια των αρμόδιων φορέων για την οργάνωση της άμυνας του ελληνικού πληθυσμού και τη διατήρηση της ελληνικής επιρροής στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, μετά την έξαρση του αλβανικού εθνικισμού και τη διείσδυση σ' αυτόν άλλων πολιτικών δυνάμεων, ανησυχούσαν, ωστόσο, ορισμένους ηπειρωτικούς και κυβερνητικούς κύκλους στην Ελλάδα.

Η κινητοποίηση των κύκλων αυτών για την αντιμετώπιση του προβλήματος και οι σχετικές ζυμώσεις που έγιναν τότε, καθώς παρέμενε ανοιχτό το ενδεχόμενο σύγκρουσης των βαλκανικών κρατών με την Τουρκία, εάν αποτύγχανε το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα για τη Μακεδονία, είχαν ως αποτέλεσμα την ίδρυση μιας μυστικής επαναστατικής οργάνωσης για την Ήπειρο, που επιδίωκε την ενεργοποίηση του ελληνικού παράγοντα. Οι ίδιες ζυμώσεις οδήγησαν επίσης στην αναθεώρηση της ελληνικής πολιτικής, όσον αφορά στο Αλβανικό και στο Ηπειρωτικό ζήτημα, από την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα³⁴.

Η μυστική επαναστατική οργάνωση "*Ηπειρος Ελευθέρα*"³⁵ ιδρύθηκε

στις 25 Μαρτίου 1906 στην Αθήνα από Ηπειρώτες, κυρίως αξιωματικούς, με επικεφαλής τον Σπύρο Σπυρομήλιο, τον επιφανή Μακεδονομάχο Έλληνα Χειμαρριώτη, και βασικό στέλεχος του Βορειοηπειρωτικού αγώνα αργότερα. Σκοπός της Εταιρίας ορίσθηκε, σύμφωνα με το άρθρο του καταστατικού της: “ή δια παντός μέσου ἀπελευθέρωσις τῆς ὑποδοῦλου Ἡπείρου ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς βλέψεις καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ κράτους...”³⁶ Η ημεροδρία της Εταιρίας ανατέθηκε στον Παναγιώτη Δαγκλή. Και αφότου αυτός ανέλαβε και την αναδιοργάνωση της νέας μυστικής Εταιρίας, η οποία, βάσει της διεύρυνσης των στόχων του Μακεδονικού Κομιτάτου, μεταβλήθηκε από το Σεπτέμβριο 1909 στην “Πανελλήνιο Οργάνωση”, η Ηπειρωτική Εταιρία εργαζόταν παράλληλα με την τελευταία, σε συνεργασία και με το κράτος, χωρίς όμως να απορροφάται από αυτήν³⁷.

Μετά τη μείωση των δραστηριοτήτων της “Πανελληνίου Οργανώσεως” και την παραίτηση του Δαγκλή από τη διεύθυνσή της το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου, η Εταιρία συνέχισε το έργο της, παρά την έλλειψη συνεκτικού δεσμού μεταξύ των Εταίρων, κυρίως χάρις στον Σπυρομήλιο που ανέλαβε την εκπροσώπησή της απέναντι στην κυβέρνηση, έως τις παραμονές του πρώτου βαλκανικού πολέμου³⁸, κατορθώνοντας να διατηρήσει συμπαγές το κέντρο της, αν και όχι με όλα τα μέλη του. Ακολουθώντας μεθόδους ανάλογες με εκείνες που είχαν υιοθετήσει οι ελληνικές οργανώσεις στη Μακεδονία, σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της, η Εταιρία επιδίωξε, κατά κύριο λόγο, να εξασφαλίσει την αγωνιστική ετοιμότητα του ηπειρωτικού πληθυσμού, ώστε σε κατάλληλο χρόνο να αντιμετωπίσει τα αλβανικά και τα ρουμανικά σώματα. Παράλληλα προσπάθησε να διεισδύσει σε όλους τους τομείς της ζωής του, για να ενισχύσει, γενικότερα, το φρόνημα των Ελλήνων και των αλβανοφώνων που ήταν στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής και παρέμεναν πιστοί στο Πατριαρχείο.

Χαρακτηριστικές δραστηριότητες της Εταιρίας, αφότου λειτούργησαν τα πρώτα της τμήματα στην Ήπειρο, υπήρξαν: η αναδιάρθρωση των οργανισμών των Μητροπόλεων και των κοινοτικών σωματείων, ώστε να είναι σε θέση να εξυπηρετήσουν τους σκοπούς της, η μεταβίβαση στο ελληνικό προξενείο της διοίκησης του εκπαιδευτικού μηχανισμού στα Ιωάννινα, που είχε γίνει έως τότε αντικείμενο ατομικής εκμετάλλευσης και κοινοτικού μικροκομματισμού, και η εμπύχωση ιδιαίτερα του αγροτικού πληθυσμού με τη δράση του μικρού σώματος του Ιωάννη Πουτέτσιου³⁹. Αυτό το σώμα απέκτησε μεγάλο γόπτρο σε όλη την παραμεθόριο, επιβάλλοντας την τάξη, με την περιστολή των κλοπών και της ληστείας, και οργανώνοντας πράξεις αντεκδίκησης εναντίον όσων προέβαιναν σε επιζήμιες ενέργειες για τους ελληνικούς εθνικούς σκοπούς⁴⁰. Σημαντικές δραστηριότητες της Εταιρίας ήταν επίσης η μεθόδευση της έκβασης των βουλευτικών εκλογών μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος⁴¹, και η διανομή και αποθήκευση όπλων, που είχε άμεση σχέση με την εντεινόμενη κίνηση των Αλβανών εθνικιστών⁴² – αυτοί

εξοπλίζονταν εν τω μεταξύ από τους Τούρκους. Η διανομή των όπλων απέβλεπε στην πολεμική ετοιμότητα του συμπαγούς ελληνικού πληθυσμού, ώστε να ενισχύσει τον ελληνικό στρατό σε περίπτωση επέμβασής του στην Ήπειρο⁴³.

Το έργο της Ηπειρωτικής Εταιρίας, που συντελέσθηκε από την αρχή της δράσης της με τη βοήθεια των προξενείων, τη μικρή κρατική επιχορήγηση και τα πενιχρά μέσα που εξασφάλιζε η διεύρυνση των μυήσεων, θεωρήθηκε επιτυχημένο από τα αντιπροσωπευτικότερα μέλη της, παρά τα πολλά λάθη που έγιναν στην οργάνωσή της⁴⁴.

Εκτός από την Εταιρία κατέβαλλαν προσπάθειες για να οργανωθεί η άμυνα των ελληνικών δυνάμεων κατά το ίδιο διάστημα ορισμένοι Έλληνες πρόξενοι και ορθόδοξοι κληρικοί. Ήδη από την εποχή του Συνεδρίου του Βερολίνου οι φορείς αυτοί είχαν επιστρατεύσει όλες τις μεθόδους της προπαγάνδας τους, προσφεύγοντας κατά καιρούς και στο μέσον του εξωεκκλησιασμού⁴⁵, για να συγκρατήσουν τους ξενόφωνους χριστιανούς στους κόλπους του Πατριαρχείου. Είχαν να αντιμετωπίσουν, αφενός, τις συνδυασμένες ενέργειες της εθνικής αλβανικής Κίνησης και της προπαγάνδας των βαλκανικών κρατών, και αφετέρου, την ανταγωνιστική δραστηριότητα των Ιταλών και των Αυστριακών για ειρηνική διείσδυση στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, καθώς και την προπαγάνδα του Βατικανού και των προτεσταντικών θρησκευτικών αποστολών.

Την υλοποίηση των πολιτικών τους στόχων, που προϋπέθετε την εξασθένιση της ελληνικής επιρροής και την αύξηση αντίθετα της δικής τους μεταξύ των Αλβανών, όλες αυτές οι κινήσεις επιδίωξαν με την ίδρυση αντίστοιχων προξενείων, τη λειτουργία εκπαιδευτικών, εκκλησιαστικών ή κοινής ωφελείας ιδρυμάτων, και την ανάπτυξη πολιτιστικών και εμπορικών σχέσεων με τους Αλβανούς, με τη χρηματοδότηση πρακτόρων και τέλος με την άμεση και έμμεση υποστήριξη της εθνικής αλβανικής Κίνησης, στο βαθμό που αυτή εξυπηρετούσε τα συμφέροντά τους. Εξαίρεση από την άποψη αυτή αποτελούσε κατά κάποιον τρόπο η ρωσική προπαγάνδα, που, ενώ εργαζόταν για τα δικά της συμφέροντα και προσπαθούσε να αποσπάσει τους ξενόφωνους πληθυσμούς από την ελληνική επιρροή, ενεργούσε στην Ήπειρο, όπως και η ελληνική πολιτική, για την παραμονή τους στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Το μεγαλύτερο κίνδυνο για τις ελληνικές διεκδικήσεις αποτελούσαν η αλβανική εθνική Κίνηση και η παρέμβαση στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, η οποία ήταν δυνατόν να επηρεάσει την τελική ρύθμιση του Αλβανικού ζητήματος, κατά τρόπον που να ευνοεί τις πολιτικές επιδιώξεις των δύο χωρών στην ευρύτερη περιοχή, αλλά και τα συμφέροντα των Αλβανών.

Το ενδιαφέρον της Αυστρίας για την Αλβανία είχε γίνει φανερό από την

εποχή της συνομολόγησης των ειδικών συμφωνιών της με την Τουρκία, για την προστασία των καθολικών στη Βαλκανική και στους Αγίους Τόπους, και συνδεόταν με στρατηγικούς λόγους, που αφορούσαν στην ασφάλειά της και στην ελεύθερη κυριαρχία της στην Αδριατική θάλασσα, καθώς και στην επιτακτική ανάγκη να αποκτήσει αφοσιωμένους συμμάχους μεταξύ των βαλκανικών λαών, λόγω του ανταγωνισμού της με τη Ρωσία στα Βαλκάνια. Η ανάγκη αυτή για την Αυστρία έγινε μεγαλύτερη μετά το Συνέδριο του Βερολίνου και το σχηματισμό των σλαβικών κρατών⁴⁶, αλλά κυρίως μετά την απώλεια της οικονομικής και πολιτικής της κηδεμονίας στη Σερβία και τη ρήξη στις αυστροσερβικές σχέσεις (1903-1905), που δημιούργησε μια νέα κατάσταση στην περιοχή, λόγω και των επιπτώσεών της στους νοτιοσλαβικούς πληθυσμούς της επικράτειάς της. Η πολιτική της Αυστρίας στην Αλβανία και η πρόθεσή της να παρεμποδίσει την αποκλειστική κυριαρχία κάποιας άλλης Δύναμης σ' αυτήν – πρόθεση που εξηγεί και την προτίμησή της για την ανακήρυξη της Αλβανίας σε αυτόνομο ή ανεξάρτητο κράτος – σε περίπτωση κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁷, την έφεραν αντιμέτωπη με τον ιταλικό ιμπεριαλισμό, που είχε ανάλογες φιλοδοξίες στον ίδιο χώρο από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Στις αυστροϊταλικές σχέσεις επικρατούσε τότε αμοιβαία καχυποψία, από την περίοδο της ιταλικής ενοποίησης (1858-1861)⁴⁸.

Ο ανταγωνισμός των δύο Δυνάμεων στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, ιδιαίτερης σημασίας για την κυριαρχία τους στην Αδριατική θάλασσα⁴⁹ και την πρόσβασή τους στα Βαλκάνια, άρχισε συγκεκριμένα μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, και αφότου διαμορφώθηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία μια συστηματική αλβανική πολιτική. Σ' αυτό συνετέλεσε ο Ιταλοαλβανός πολιτικός Φραγκίσκος Κρίσπι, ο οποίος προβλήθηκε τότε με αφορμή την κυβερνητική αλλαγή, την οποία προκάλεσε η κριτική των αντιπολιτευτικών κύκλων για τη μετριοπαθή στάση της κυβέρνησης Cairoli κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου. Λίγο αργότερα αναδείχθηκε σε έναν από τους πιο ένθερμους εκπροσώπους του ιταλικού ιμπεριαλισμού⁵⁰.

Η δυσπιστία μεταξύ Αυστρίας και Ιταλίας συνεχίσθηκε και μετά την ένταξη της Ιταλίας στην Τριπλή Συμμαχία (1882)⁵¹, ακραία περίπτωση συνθήκης που πραγματοποιήθηκε με αμοιβαίες επιφυλάξεις⁵².

Ενισχυμένη από τη διασύνδεσή της με τις Κεντρικές Δυνάμεις η Ιταλία προσπάθησε κατά τα επόμενα χρόνια να εκμεταλλευθεί τις νέες συμμαχικές της σχέσεις, ιδίως με τη Γερμανία, για να βελτιώσει τη θέση της στα Βαλκάνια και να προωθήσει τα σχέδιά της στη Μεσόγειο, παρά την αντίδραση της Αυστρίας. Τις πολιτικές αυτές επιδιώξεις της πραγματοποίησε, εν μέρει, με τη δεύτερη ανανέωση της συμμαχίας της, το 1887.

Οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις, σύμφωνα με τους νέους όρους της συμμαχίας, ανέλαβαν την υποχρέωση να τηρήσουν το status quo στη Βαλκανική με

την προϋπόθεση των “αμοιβαίων παραχωρήσεων” σε περίπτωση ανατροπής του⁵³. Η ρύθμιση αυτή, που επαναλήφθηκε και κατά την επόμενη ανανέωση της Συμμαχίας, ισχυροποιούσε τη θέση της Ιταλίας και στην Αλβανία, γι’ αυτό και προκάλεσε την εντατικοποίηση του αυστροϊταλικού ανταγωνισμού στην περιοχή, ιδίως μετά την ιταλική καταστροφή στην Άντοβα (1η Μαρτίου 1896). Τότε επικράτησε η εντύπωση ότι το ιταλικό ενδιαφέρον θα στρεφόταν προς την περιοχή της Μεσογείου⁵⁴.

Η αυστριακή πολιτική επιχείρησε να αναδιοργανώσει τη λειτουργία των ιδρυμάτων της και τις μεθόδους με τις οποίες ασκούσε την προπαγάνδα της στην Αλβανία, περί το 1896-7. Τότε επίσης υποβλήθηκαν στη Βιέννη από κυβερνητικούς κύκλους ορισμένες προτάσεις, για να μεθοδευθεί κάποια συνεργασία Αυστριακών και Ελλήνων εκπροσώπων στο νότιο τμήμα της σημερινής Αλβανίας, σχετικά με το οποίο είχε επικρατήσει η άποψη ότι ανήκε στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής και ότι θα έπρεπε κάποτε να περιέλθει στην Ελλάδα⁵⁵.

Κατά το ίδιο ακριβώς διάστημα, με αφορμή τις προετοιμασίες στη Βιέννη για τις αυστρορωσικές διαπραγματεύσεις που κατέληξαν στη συμφωνία Goluchowsky-Muravien (18 Απριλίου 1897), καθιερώθηκε ως βασική αρχή της αυστριακής πολιτικής το σχέδιο για την ίδρυση ανεξάρτητου αλβανικού κράτους⁵⁶.

Τη συμφωνία Goluchowsky-Muravien ακολούθησε, ως αντιστάθμισμα, η συμφωνία της Monza μεταξύ Ιταλίας και Αυστρίας (6 Νοεμβρίου 1897), η πρώτη από τις ειδικές συμφωνίες που συνομολόγησαν οι δύο Δυνάμεις για την Αλβανία. Η συμφωνία της Monza δέσμευε τα δύο μέρη να σεβασθούν το status quo, εφόσον οι περιστάσεις θα το επέτρεπαν, και σε περίπτωση ανατροπής του προέβλεπε κοινή τους προσπάθεια, ώστε κάθε ενδεχόμενη αλλαγή να τείνει προς τη δημιουργία αυτόνομου αλβανικού κράτους, με την προϋπόθεση του συμβιβασμού των αμοιβαίων συμφερόντων τους.

Η συνεννόηση της Monza υπήρξε επιτυχία της Ιταλίας, γιατί μετέβαλε το σύμφωνο παραίτησης από κάθε επιδίωξη επέκτασης των δύο χωρών στον αλβανικό χώρο, κατά την Τριπλή Συμμαχία, σε σύμφωνο αναγνώρισης ενός κοινού και ίσου ενδιαφέροντος, εκ μέρους τους, για την Αλβανία και τα Βαλκάνια⁵⁷. Η σχετική συμφωνία⁵⁸ ίσχυσε μέχρι την ανακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας.

Μετά την προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης από την Αυστρία, λίγα χρόνια αργότερα, λόγω της αντίδρασης που σημειώθηκε στην Ιταλία, και παρά την αυστροϊταλική συμφωνία της 9ης Απριλίου 1904⁵⁹, συνομολογήθηκε η τρίτη, ουσιαστικά, αυστροϊταλική συμφωνία για τα Βαλκάνια και την Αλβανία (1909), με την οποία η Αυστρία αναγνώριζε στην Ιταλία το δικαίωμα να πάρει ανταλλάγματα στη Βαλκανική, εάν η ίδια προσαρτούσε το σαντζάκι του Novipazar.

Όλες οι συμφωνίες για την Αλβανία που υπέγραψαν η Αυστρία με την Ιταλία μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους εξέφραζαν, ως προς το Αλβανικό ζήτημα, την επίσημη πολιτική τους, στην πράξη όμως αποτελούσαν το πλαίσιο, μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε ο ανταγωνισμός τους στην περιοχή.

Οι ιταλικές ενέργειες, εξαιτίας της ευνοϊκής θέσης της Αυστρίας στο Βορρά, επικεντρώθηκαν κυρίως στη Νότιο Αλβανία και στην Ήπειρο, στρεφόμενες εναντίον της ελληνικής επιρροής που έφθανε πέρα από τον ποταμό Γενούσο, αν και εξασθενημένη.

Οι μητροπολιτικές επαρχίες Βελεγράδων και Δυρραχίου, με κατοίκους κατά μεγάλο ποσοστό Αλβανούς και Κουτσοβλάχους, έγιναν αντικείμενο ζωηρού ιταλικού ενδιαφέροντος, λόγω της στρατηγικής σημασίας του Δυρραχίου και του Αυλώνα⁶⁰. Το ιταλικό ενδιαφέρον συγκέντρωσαν και τα σαντζάκια Ιωαννίνων και Αργυροκάστρου στο βιλαέτι Ιωαννίνων.

Σ' αυτό το βιλαέτι, κυρίως, εναντίον της ελληνικής επιρροής στράφηκε και η αυστριακή πολιτική που προσπαθούσε να προσελκύσει τους μωαμεθανούς Αλβανούς, καθώς και τους ορθόδοξους, Αλβανούς και Βλάχους⁶¹. Οι προσπάθειές της συνέπιπταν και με την προπαγάνδα του Βατικανού για τον προσπλυτισμό των ορθοδόξων στην Καθολική Εκκλησία ή στην Ουνία, συνήθως με την οικονομική ενίσχυση της Βιέννης⁶², όπως άλλωστε και στον καθολικό Βορρά.

Περισσότερο επίφοβη για την Ελλάδα υπήρξε στην Ήπειρο η ιταλική προπαγάνδα, ιδίως μετά την ίδρυση των ιταλικών σχολείων⁶³ και του ιταλικού Εμπορικού Επιμελητηρίου (1900) στα Ιωάννινα⁶⁴. Οι εκπρόσωποί της σ' αυτήν, όπως και οι Αυστριακοί, υποστήριξαν τους Αλβανούς εθνικιστές και τη ρουμανική Κίνηση⁶⁵.

Η Κίνηση αυτή είχε ενισχύσει τη θέση της μετά τις εξελίξεις του Μακεδονικού ζητήματος από το 1903, και την αναγνώριση της σερβικής εθνότητας στη Μακεδονία. Συγκεκριμένα είχε εξασφαλίσει την άδεια της τουρκικής Διοίκησης για την ίδρυση ρουμανικών προξενείων στην Οθωμανική Επικράτεια και την αναγνώριση αυτοτελών ρουμανικών κοινοτήτων (1905).

Πριν να ισχύσει η νέα αυτή ρύθμιση, είχε προηγηθεί έντονη διπλωματική διαμάχη μεταξύ της ελληνικής και της ρουμανικής πλευράς, με αποτέλεσμα να εμπλακεί στις εξελίξεις του Κουτσοβλαχικού ζητήματος το θέμα των Ελλήνων της Ρουμανίας, και να επιδεινωθούν και πάλι οι ελληνορουμανικές σχέσεις. Οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας διακόπηκαν τελικά στις 13 Ιουνίου 1906, για να επαναληφθούν τον Ιούνιο 1911.

Τη δραστηριότητά της στον καζά Ιωαννίνων – και παράλληλα στις μητροπολιτικές επαρχίες Βελεγράδων και Δυρραχίου – η ρουμανική προπαγάνδα ανέπτυξε ενισχυμένη από την ίδρυση ρουμανικού προξενείου στα Ιωάννινα από το 1904. Τις επιτυχίες της, που ήταν γενικότερα πενιχρές στην Ήπειρο, σε σχέση με την Αλβανία και τη Μακεδονία, υποβοήθησαν οι εξής

παράγοντες: τα άφθονα υλικά μέσα που είχαν στη διάθεσή τους οι εκπρόσωποι της κίνησης, η συνεργασία ορισμένων αρχιερέων με τους οπαδούς της, που παρατηρήθηκε όμως σπάνια, οι κοινοτικές διενέξεις που προκάλεσαν την απομάκρυνση μερικών χριστιανών από τον κύκλο της ελληνικής επιρροής, και τέλος η υποστήριξη που εξασφάλισαν στην Κίνηση αυτή οι Αλβανοί εθνικιστές.

Τον κίνδυνο της ιταλικής προπαγάνδας στην Ήπειρο για την Ελλάδα, σε συνδυασμό με τη ρουμανική και την αλβανική Κίνηση, επισήμαναν Ηπειρώτες διανοούμενοι και δημοσιογράφοι, προσπαθώντας να προσελκύσουν για το θέμα αυτό την προσοχή των ελληνικών κυβερνήσεων, του ηπειρωτικού κόσμου και της κοινής γνώμης⁶⁶. Οι Ηπειρώτες σημείωναν, ιδίως, τις ιταλικές βλέψεις, για στρατηγικούς λόγους, στην περιοχή Αυλώνος-Βερατίου, τη ζημία για τα ελληνικά συμφέροντα από την επέκταση του ιταλικού εμπορίου και την ψευδή τέλος εικόνα για την εθνολογική σύσταση και τις διαθέσεις του ηπειρωτικού πληθυσμού, την οποία προέβαλλαν τα ιταλικά συγγράμματα και τα έντυπα των ιταλοαλβανικών οργανώσεων, υποστηρίζοντας, έμμεσα, έτσι τα αιτήματα των Αλβανών εθνικιστών για την ίδρυση της Μεγάλης Αλβανίας.

Βασικός άξονας για τη διείσδυση της Ιταλίας, καθώς και ορισμένων άλλων πολιτικών δυνάμεων που ενδιαφέρονταν να αυξήσουν την επιρροή τους στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, κατά την περίοδο αυτή, υπήρξε η εθνική αλβανική Κίνηση, την οποία οι δυνάμεις αυτές υποστήριξαν στο βαθμό που το επέβαλλαν τα συμφέροντά τους. Και η επιτυχία των προσπαθειών που ανέλαβαν οι ελληνικοί φορείς για τη διατήρηση της ελληνικής επιρροής στον ίδιο χώρο ήταν στενά συνδεδεμένη με την ελληνική πολιτική απέναντι στην ίδια Κίνηση, την οποία οι φορείς αυτοί ακολουθούσαν. Η πολιτική αυτή, όπως αναφέρθηκε, άρχισε να αναθεωρείται από την τελευταία περίοδο του Μακεδονικού αγώνα, κάτω από την πίεση των τελευταίων εξελίξεων στην Αλβανία και στα Βαλκάνια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Ι

1. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος από τα Τέλη του 18ου και τις Αρχές του 19ου Αιώνας*, κεφ. 7-10. Στο κράτος του Αλή πασά Έλληνες και Αλβανοί έπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο, ενώ η τουρκική γλώσσα είχε περιέλθει σε δυσμένεια. Λίγο πριν από το θάνατό του ο Αλή πασάς είχε επίσης καταρτίσει σχέδιο για την ίδρυση ελληνοαλβανικού κράτους.
2. S.J. Shaw, "The View of the Balkans by Ottoman Reformers", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 70-74, και Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 300-304 και 315-318.
3. S. Pollo - A. Puto, *Ιστορία της Αλβανίας (από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα)*, (Θεσσαλονίκη, 1979), σελ. 150-153, και Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδιάσμα Μιλτιάδη Σπυρομήλιου, Ελλάς και Αλβανία, σελ. 1-3 / Ιστορικά Χειμάρρας.
4. Pollo - Puto, *Ιστορία της Αλβανίας*, σελ. 150-151, και Ε.Ι. Νικολαΐδου, "Η Στάση της Τουρκίας απέναντι στους Αλβανούς σε Συνάρτηση με τη Διάδοση της Μεγάλης Ιδέας στην Ήπειρο, (μέσα 19ου αιώνα)" στο *Δωδώνη*, Τόμος Η', (Ιωάννινα, 1979), σελ. 93-96. Τέλος για τα κοινωνικά αίτια του κινήματος του 1847, βλέπε Μ. Kokalari, "La Ligue Albanaise et la grande Insurrection Paysanne de 1847", στο *Studime Historike*, (XI:2, 1974), σελ. 158-161.
5. M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923 a Study in International Relations*, (London, New York, 1966), σελ. 178-179.
6. E. Kofos, *Greece and the Eastern Crisis 1875-1878*, (Θεσσαλονίκη, 1975), σελ. 124-125 και 144-175. Βλέπε επίσης, Μ. Σπυρομήλιου, "Ελλάς και Αλβανία - Ο Γιολέκας" στο *Ο Νέος Κουβαράς*, (Αθήνα, 1962), σελ. 135-138.
7. Ιστορ. Αρχείο Μουσείου Μπενάκη -στο εξής ΙΑΜΜ- Αρχείο Ε. Βενιζέλου, αχρονολόγητο έγγραφο της πρώτης πιθανώς βενιζελικής περιόδου /173/136. Το έγγραφο περιλαμβάνει χειρόγραφο σχέδιασμα του άρθρου 48 του Συντάγματος του 1864, το οποίο, όπως επισημαίνεται από κάποιον κυβερνητικό παράγοντα, παραβίασε ο Κουμουνδούρος, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η ίδρυση ενός δυαδικού ελληνοαλβανικού βασιλείου υπό τον Γεώργιο τον Α'. Η προσπάθεια απέτυχε, επειδή οι Αλβανοί αξίωσαν εκ των προτέρων να γίνει αποδεκτό ότι πρωτεύουσα της Αλβανίας θα ήταν τα Ιωάννινα. Βλέπε σχετικά και Σπυρομήλιου, "Ελλάς και Αλβανία - Ο Γκιολέκας", στο *Ο Νέος Κουβαράς*, (1962). Κατά τις συνομιλίες του Δεκεμβρίου με τον Στέφανο Σκουλούδη ο Αβδούλ Φράσερι, υπαναχωρώντας σε κάποιο σημείο από τις αρχικές του θέσεις, υπέδειξε ως συνοριακή χάραξη, πέρα από την οποία δεν θα μπορούσαν να επεκταθούν οι εδαφικές αξιώσεις της Ελλάδας, τη γραμμή που περιλάμβανε το Δέλβινο, την Παλαιοπωγωνιανή, την Κόνιτσα και το Ζαγόρι. Ο Έλληνας εκπρόσωπος Σκουλούδης πρότεινε επίσης, με δική του πρωτοβουλία, ως ηγεμόνα του ελληνοαλβανικού βασιλείου τον πρίγκιπα Νικόλαο, πράγμα που απέρριψαν οι Αλβανοί, αλλά και η ελληνική κυβέρνηση.
8. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 54-56, και Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 115-118.
9. W. Medlicott, *Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe*, (New York, 1969), σελ. 72-73 και Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 39-43 και 69-79.
10. Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 117-125, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 55-57. Στο Βορρά, όπου και ο κύριος πυρήνας του Συνδέσμου μεταξύ των μωαμεθανών της Βορείου Αλβανίας και ορισμένων καθολικών της περιφέρειας της Σκόδρας, οι Αλβανοί εθνικιστές αντιτάχθηκαν ένοπλα στην παραχώρηση των περιοχών της Gusinje και της Plava στο Μαυροβούνιο (1879-1880). Χαρακτηριστικό είναι

ότι η εκδήλωση τότε του αλβανικού εθνικισμού, κατά κύριο λόγο ισλαμικού ως προς το πολιτισμικό κριτήριο της θρησκείας, συνέπεσε με το ισλαμικό κίνημα της Χαμπτικής περιόδου και ειδικότερα με το μεταρρυθμιστικό πολιτικό και επαναστατικό ισλαμικό κίνημα του Saygad Jamaluddin (1871-1879), προσωπικότητας, τότε, με διεθνές κύρος. Βλέπε σχετικά Medlicott, *Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe*, σελ. 74.

11. Σχετικά με τα αιτήματα των εθνικιστών της Πρισρένης για να συμπεριληφθούν στην Αλβανία αρχικά τα τρία και ακολούθως τα τέσσερα βιλαέτια, βλέπε Pollo - Puto, *Ιστορία της Αλβανίας*, σελ. 155-160, και Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 126-127.

12. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 41-53. Βλέπε επίσης Β. Κόντη, "Ο Αλβανικός Σύνδεσμος της Πρισρένης και ο Ρόλος του στον Καθορισμό των Ηπειρωτικών συνόρων, 1877-1878", στο *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, (1974, Παράρτημα), σελ. 199-208, και Α. Πετρίδη, "Το Μέλλον της Αλβανίας", στο *Ελληνισμός*, Τόμος Β', Τεύχ. Αυγούστου, (Αθήνα, 1899), σελ. 358-359.

13. Medlicott, *Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe*, σελ. 99-103.

14. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 45-48 και Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 92-93. Επίσης, βλέπε Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, σελ. 61-62.

15. W. Medlicott, "Austria - Hungary, Turkey and the Balkans", στο F.H. Hinsley (επιμ.), *The New Cambridge Modern History*, (XI, 1877-1879), σελ. 344-345, όπου βλέπε σχετικά με την υποστήριξη στο αλβανικό αυτονομιστικό κίνημα, την οποία σκεφτόταν ένα διάστημα σοβαρά να παράσχει ο Γλάδστων. Βλέπε επίσης Β. Κόντη, "Ηπειρος" στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΓ', (Αθήνα, 1977), σελ. 388-391.

16. J. Thobie, *Intérêts et Imperialisme Français dans l'Empire Ottoman (1895-1919)*, (Paris, 1977), σελ. 23, 447, 717-724. Βλέπε επίσης Stavrianos, *The Albanian National Awakening*, σελ. 414-423, C.J. Hayes, *A Generation of Materialism, 1871-1900*, (New York, 1953), σελ. 216-241, O.J. Hale, *The Great Illusion, 1900-1914* (University of Virginia, 1971), σελ. 72-82.

17. P. von Reuter, *Die Balkanpolitik der Französischen Imperialismus, 1911-1914*, (Frankfurt, New York: Campus Verlag, 1979), σελ. 270-273.

18. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, σελ. 141-142.

19. Hayes, *A Generation of Materialism, 1871-1900*, σελ. 33-34, και J.P.A. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, (Oxford, 1954), σελ. 449-456.

20. C. Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism, Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia (1879-1886)*, (California, 1958), σελ. 3-5, και 10-11, 14, 28, 35, 170-5.

21. Ε. Αβέρωφ, *Η Πολιτική Πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος* (Αθήνα, 1948), σελ. 22-29 και M.D. Peyfuss, *Die Aromunische Frage, ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich - Ungarns*, (Wien, Köln, Gratz, 1974), σελ. 23-51, 56-77 και 122-124.

22. Αβέρωφ, *Η Πολιτική Πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, σελ. 125, Peyfuss, *Die Aromunische Frage*, σελ. 64 -και υποσημ. 64- 118-120, Hasan Kaleshi (Pristina), "Dr. Ibrahim Temo - der Gründer des Jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt", στο *Südost Forschungen*, (XXXV, 1976), σελ. 110-145.

23. Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 137-141.

24. S. Skendi, "Albanian Political Thought and Revival (1881-1912)", στο *Südost Forschungen*, (XII, 1954), σελ. 2-7.

25. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 91-92 και σημ. 32, σελ. 170-172, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 195-197, και Ε.Ι. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 271-279.
26. S. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 205-214.
27. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 219-232, και γενικότερα για την περίοδο αυτή, στο ίδιο, σελ. 85-95, 112-140, 145-197, 198-219, 232-245, 251-294 και 308-320. Βλέπε επίσης, Ε. Κοφος, "Dilemmas and Operations of Greek Policy in Macedonia: 1878-1886" στο *Balkan Studies*, (21, Θεσσαλονίκη, 1980), σελ. 45-54.
28. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 285-287, και σχετικά με το Ελμπασάν, στο ίδιο, σελ. 156-181, 193-195 και 258-259.
29. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 205-214.
30. Στο ίδιο, σελ. 186-187.
31. Στο ίδιο, σελ. 209-210. Οι διασυνδέσεις των Αλβανών επαναστατών με τη ρουμανική προπαγάνδα αλλά και τα βουλγαρομακεδονικά σώματα είναι φανερές, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στη σχετική βιβλιογραφία. Στη Βόρειο και στη Νότιο Ήπειρο η προπαγάνδα αυτή είχε συγκροτήσει σώματα, τα οποία συνεργάζονταν με τους Αλβανούς. Με τη ρουμανική προπαγάνδα συνδέθηκε και η δολοφονία του Μητροπολίτη Κορυτσάς Φωτίου το 1906.
32. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 212-213. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Επιστολή Π. Δαγκλή προς Σπ. Σπυρομήλιο του Απριλίου 1908/24. Βλέπε επίσης, *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, (επιμ.), Ξ. Λευκοπαρίδη, Τόμος Α', (Αθήνα, 1965), σελ. 353 και εξής και Α.Δ. Λιβαδέως, *Το Ηπειρωτικό Κομιτάτο*, (Αθήνα, 1964), σελ. 84-94.
33. Για την κατάσταση του χριστιανικού και του ελληνικού ειδικότερα πληθυσμού κατά την περίοδο αυτή, βλέπε Χ. Χρηστοβασίλη, "Η εν Αλβανία Κατάσταση", στο *Ελληνισμός*, Τόμος Γ', Τεύχ. Φεβρουαρίου (1900), και λοιπά άρθρα του στον ίδιο Τόμο. Βλέπε επίσης άρθρο γνωστού δημοσιολόγου στο ίδιο, Τόμος Ε', Τεύχ. Αυγούστου (1902), σελ. 502-503. Ειδικά για το θέμα της ελληνικής γλώσσας και των αλλαγών που έγιναν σχετικά με τη χρήση της από την τουρκική Διοίκηση στο βιλαέτι Ιωαννίνων, βλέπε Ε.Ι. Νικολαΐδου, "Η Χρήση της Ελληνικής Γλώσσας στην Δικαιοσύνη και στην Διοίκηση του Βιλαετίου Ιωαννίνων, (1889-1912)", στο *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Τόμος Ζ', (Ιωάννινα, 1985), σελ. 63-92.
34. Τη λύση αυτή υποστήριξαν πολλοί ιστορικοί, δημοσιολόγοι, λόγιοι κλπ., μέρος της αρθρογραφίας των οποίων φιλοξενήθηκε στο περιοδικό *Ελληνισμός* της ομώνυμης Εταιρείας.
35. Λιβαδέως, *Το Ηπειρωτικό Κομιτάτο*, σελ. 22-29. Ήδη μια πρώτη συσπείρωση για μια οργανωμένη αντίδραση κατά της ρουμανικής προπαγάνδας είχε γίνει στα Ιωάννινα μεταξύ νέων επιστημόνων, με κύριο πρόσωπο τον ιεροκήρυκα Παπακώστα Θωμαΐδη που βρισκόταν σε στενή επαφή με την Εταιρεία Ελληνισμός, μετά την ίδρυση ρουμανικού Γενικού Προξενείου στα Ιωάννινα, το Φεβρουάριο 1904. Η ομάδα διευρύνθηκε το 1906, ενώ το ελληνικό στοιχείο είχε εξασφαλίσει και την υποστήριξη του Τούρκου διοικητή των Ιωαννίνων Οσμάν πασά, ο οποίος απομακρύνθηκε μετά από ενέργειες των αντιπάλων του τον Ιανουάριο 1906.
36. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Ηπειρωτική Εταιρεία, Ήπειρος Ελευθέρα, (Η.Ε.), Εγκύκλιος του Διοικητικού Συμβουλίου "πρὸς τὰ ἐν Ἠπειρῷ τμήματα", της 15ης Ιουλίου 1912, αρ. 905, / Αλληλογραφία με τμήματα, Εγκύκλιοι, κλπ. Βλέπε και Λιβαδέως, *Το Ηπειρωτικό Κομιτάτο*, σελ. 30-35.
37. *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, Τόμος Α', (Αθήνα, 1965), σελ. 351 και εξής, σελ. 396.
38. Ιστορ. Αρχείο, ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Εγκύκλιος του Διοικητικού Συμβουλίου προς το 65ο τμήμα, 27 Αυγούστου 1912, αρ. 908/ Αντίγραφα Επιστολών.
39. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Ιωαννίνων, 29 Απριλίου / 12

Μαΐου 1911, αρ. 10393, και Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Μαρτίου / 1η Απριλίου 1911, αρ. 68.111, 1912 Β/53. Η δράση του άρχισε από το φθινόπωρο, 1908. Βλέπε σχετικά Λιβαδέως, *Το Ηπειρωτικό Κομιτάτο*, σελ. 58 και εξής.

40. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Έκθεση περί της Η.Ε. της 19/8/1911 προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Αυγούστου/ 1η Σεπτεμβρίου 1911, αρ. 186, 25 Αυγούστου / 7 Σεπτεμβρίου 1911, αρ. 22, 948 / Αλληλογραφία με τμήματα, Εγκύκλιοι κλπ.

41. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Αχρονολόγητο έγγραφο του Σπ. Σπυρομήλιου προς Δαγκλή αρ. 53 και Έκθεση Δαγκλή σχετικά με την Πανελλήνια Οργάνωση, περί τα τέλη του 1909, αντίγραφο αρ. 247/24.

42. *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, Τόμος Α', (Αθήνα, 1965), σελ. 408. Η διανομή όπλων άρχισε από τις 18 Ιουνίου 1908, κάτω από τη διεύθυνση πλέον της Πανελληνίας Οργάνωσης, μέχρι το Δεκέμβριο 1909, οπότε έπαυσε ουσιαστικά η λειτουργία της. Ο εξοπλισμός είχε αρχίσει σε όλες τις υπόδουλες περιοχές, εξαιτίας της κρίσιμης φάσης στην οποία είχε περάσει το Κρητικό ζήτημα, ύστερα από την προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης, με την κατάργηση του αρμοστειακού καθεστώτος το Σεπτέμβριο 1908.

43. *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, Τόμος Α', (Αθήνα 1965), σελ. 399, Γενική Έκθεση Δαγκλή, περί τα τέλη του 1909.

44. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Έκθεση του Διοικητικού Συμβουλίου προς τα εν Διασπορά και εν τω Εσωτερικώ τμήματα της Ηπειρωτικής Εταιρίας, της 3/1/1910, ορ. 730-733 / Αλληλογραφία με τμήματα, Εγκύκλιοι, κλπ.

45. S. Skendi, "Beginnings of National Albanian Trends in Culture and Education (1878-1912)", στο *Journal of Central European Affairs*, (XII: 4, 1953). Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3 Νοεμβρίου / 16 Δεκεμβρίου 1903, αρ. 204, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Διάφορα, και Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 99-105.

46. L. Stavrianos, *Balkan Federation, A History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*, (Northampton Mass., 1942, ανατύπωση, 1964), σελ. 16. Βλέπε επίσης, F.R. Bridge, "Habsburg Monarchy and the End of the Ottoman Empire, 1900-1918", στο M. Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, (London, 1984), σελ. 31-33, και A. Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", στο ίδιο, σελ. 76-77.

47. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen* (9, 1971), σελ. 22. Σχετικά με τις αυστροσερβικές σχέσεις τότε, βλέπε Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 231-246, 255-257, 448-457 και του ιδίου *Balkan Federation*, σελ. 20-21, 48-60 και 85-115 και εξής.

48. H. Kostanich "Macedonia, a Study in Political Geography", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 19-21.

49. P. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation, 1908-1914*, (Cambridge, Mass, 1971), σελ. 150-153.

50. The New Modern Cambridge History 2, F.H. Hinsley (επιμ.), Τόμος XI (Cambridge, 1977-1979), σελ. 33, 252, 257, 265, 593, 594, 616, 626, και Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 236-239, Hayes, *A Generation of Materialism, 1871-1900*, σελ. 46, 195-204, 216, 241. Σχετικά με την πολιτική δράση του Κρίσιμ, βλέπε επίσης Α. Λιάκου, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, (Αθήνα, 1958), σελ. 27, 31-32, 63.

51. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation*, σελ. 159-160, 180-185, 199, 208-209 και 225-226.

52. J. Joll, *The Origins of the First World War*, (London and New York, 1984), σελ. 51.

53. R. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, (London and

Basingtone, 1983), σελ. 14-21, 33 και 55-59. Βλέπε και Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 311-312, Schanderl "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 57-58, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 240-241.

54. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, σελ. 51-54, 59-61.

55. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 59-66. Σχετικά με τη διείσδυση της Ιταλίας στο Μαυροβούνιο κατά την περίοδο αυτή, βλέπε Καρτάλη, *Η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία*, σελ. 51-65.

56. R. Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe, Since the Congress of Vienna*, (New York, 1958), σελ. 221, και Anderson, *The Eastern Question*, σελ. 261-262, Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 66-69, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 243-244, και E.C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, (Cambridge, Mass., 1938), σελ. 166-169.

57. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 69-70.

58. Στο ίδιο, σελ. 70-71.

59. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 175-176.

60. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 125-126, και Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 79-112.

61. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 106-113.

62. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 122-156.

63. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 258-259. Το πρώτο ιταλικό σχολείο άνοιξε με εντολή του Κρίστι το 1881 στη Σκόδρα, κέντρο της αυστριακής επιρροής στη Βόρειο Αλβανία, και από το χειμώνα του 1888-1889 λειτούργησαν και άλλα σχολεία στην πόλη αυτή στο Δυρράχιο, στον Αυλώνα και στην Πρέβεζα.

64. Καρτάλη, *Η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία*, σελ. 26.

65. Αβέρωφ, *Η Πολιτική Πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, σελ. 25-60, Ν. Καζάζη "Το Μακεδονικόν Πρόβλημα εν Ελλάδι", στο *Ελληνισμός*, Τόμος Ε' (1902), σελ. 262-263, και Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 151, 157-260.

66. Βλέπε άρθρο Χ. Χρηστοβασίλη, "Η εν Αλβανία κατάσταση", στο *Ελληνισμός*, Τόμος Γ', Τεύχ. Φεβρουαρίου, (1900), σελ. 91-93.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (1907-1911)

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ που ακολούθησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις ως προς το Αλβανικό ζήτημα από το Συνέδριο του Βερολίνου μέχρι τις αρχές του αιώνα υποδηλώνει ότι η επίσημη ελληνική πλευρά κράτησε κατά το διάστημα αυτό αρνητική στάση απέναντι στην εθνική αλβανική Κίνηση και, ιδίως, απέναντι στο αλβανικό εκπαιδευτικό κίνημα. Η στάση αυτή υιοθετήθηκε από την ελληνική πλευρά, επειδή κρίθηκε σκόπιμη, για να τεθεί φραγμός στη διεύρυνση της Κίνησης αυτής, που στρεφόταν κατά των ελληνικών συμφερόντων στην Ήπειρο και εργαζόταν για την ίδρυση αλβανικού κράτους, στο οποίο θα περιλαμβανόταν και το βιλαέτι Ιωαννίνων, παρεμβαίνοντας έτσι στην υλοποίηση των ελληνικών επεκτατικών σχεδίων στην ίδια περιοχή.

Η πολιτική αυτή ήταν σύμφωνη με το εθνικιστικό πνεύμα που επικρατούσε στα Βαλκάνια την εποχή εκείνη, από το οποίο διαπνέονταν και πολλοί ακραίοι Αλβανοί εθνικιστές, οραματιστές της Μεγάλης Αλβανίας. Αμυντική και επεκτατική ταυτόχρονα ως προς τους στόχους της η ίδια πολιτική επιδίωξε την αποδυνάμωση του εθνικού αλβανικού Κινήματος στην Ήπειρο, υποτιμώντας και τη σημασία του. Αν και πέτυχε αυτή με τις μεθόδους που ακολούθησε να καθυστερήσει, ως ένα βαθμό, τη διάδοση των εθνικών αλβανικών ιδεών μεταξύ των ορθόδοξων Αλβανών, λόγω και των εγγενών αδυναμιών του Κινήματος, δεν κατόρθωσε όμως να την αναστείλει, παρά μόνον προσωρινά, ενώ με την έλλειψη ευελιξίας και προσαρμοστικότητας προς τη νέα πραγματικότητα που επέδειξε αύξησε την αντίδραση των Αλβανών εθνικιστών εναντίον της Ελλάδας. Από την τελευταία αυτή άποψη, η ελληνική αυτή πολιτική συνετέλεσε κατ' επέκταση στην επικράτηση εχθρικού κλίματος μεταξύ των δύο λαών, το οποίο καλλιεργούσαν η Τουρκία και οι ξένες προπαγάνδες, σε μια περίοδο κατά την οποία θα μπορούσε, αντίθετα, να συμβάλει στην προσέγγισή τους. Το χάσμα που προέκυψε είχε μακροπρόθεσμα αρνητικές επιπτώσεις στις ελληνοαλβανικές σχέσεις, φανερές ήδη κατά την περίοδο του Μακεδονικού αγώνα, όταν οι Αλβανοί συντάχθηκαν με τις αντί-